

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT
ÜLDAJALOO OSAKOND

Carmen Helene Raudmets

**Prantsuse keel Aleksander I aegse Eesti- ja Liivimaa ametlikus
kirjavahetuses**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: kaasprofessor Marten Seppel

Tartu 2024

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	3
1. Ülevaade prantsuse keele kasutamisest Vene keisririigis	9
1.1 Prantsuse keele kasutuskontekstid Venemaal.....	9
1.2 Prantsuse keele õpe pealinnas	12
1.3 Prantsuse keele õpe Eesti- ja Liivimaal	14
2. Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri kantseleist saadetud prantsuskeelsed kirjad.....	17
2.1 Kindralkubeneri ametialased kirjad	17
2.2 Kirjad keskvoimule ja mujale keisririiki	23
2.3 Diplomaatiline kirjavahetus	26
3. Eesti- ja Liivimaa rüütelkondade esindajate prantsuskeelsed kirjad	32
3.1 Eestimaa rüütelkonna saadetud prantsuskeelsed kirjad.....	32
Kokkuvõte.....	41
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	43
Résumé.....	48

Sissejuhatus

Sõja ja rahu või *Idioodi* lugeja võib vastavalt Lev Tolstoi ja Fjodor Dostojevski loodud kõrgeast tegelaste kõnepruugis täheldada prantsuse keele määratud osakaalu. Frankofoonia oli tegelaste seas nii valdav ja emakeel sedavõrd tagaplaanil, et Tolstoi järgi pidi vürst Golitsõn, näiteks, Napoléon Bonaparte'i Moskvale lähenemisel lausa vene keele tunde võtma hakkama.¹ Siinkohal näib küll pigem, et autor on endale aristokraatiat kritiseerides ilukirjanduslikku utreerimist lubanud, ent ei saa vaielda, et prantsuse keel iseäranis Elisabeti valitsusajast 18. sajandil kuni 19. sajandi teise pooleni Vene õukonnas olulist rolli mängis.²

Prantsusmaa oli enne Viini kongressi ka poliitiliselt Euroopa võimsaim riik ning selle poole vaadati paljuski ka kultuuri ja keelt puutuvates küsimustes. Samuti oli prantsuse keel Euroopas juba 17. sajandiks oluliseks *lingua franca* kujunenud ja säilitas selle tähtsuse Versailles' rahulepingu allkirjastamiseni.³ Ehkki rõhutatakse tänapäeval sageli just Venemaa kõrgekihi frankofoonsust – selle põhjus peitub tõenäoliselt siiski ülalmainitud kirjanike loomingu tundes – võis sellist tendentsi ja moodi täheldada muudiski 18. ja 19. sajandi alguse Euroopa õukondades, nagu Preisimaal⁴, Hollandis⁵, Rootsis⁶ ja mujalgi. Uuemates uurimustes rõhutaatse jätkuvalt, et prantsuse keel oli mujalgi põhiliselt sotsiaalse eliidi (seda nii era- kui avalikus sfääris), aga ka kultuurkeel (eriti mis puudutab varauusaja valgustuskirjandust) ning *lingua franca* ja üldine nn tsiviliseeritusele viitav tunnus.⁷

Mahukas ingliskeelses monograafias *Prantsuse keel Venemaal: sotsiaalne, poliitiline, kultuuriline ja kirjanduslik ajalugu* on revolutsioonieelse Venemaa uurija Derek Offord,

¹ Lev Tolstoi. *Sõda ja rahu*, III ja IV. Tallinn: Varrak, 2016, lk 86.

² Derek Offord, Vladislav Rjéoutski, Gesine Argent. *The French Language in Russia: A Social, Political, Cultural, and Literary History*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018, lk 44–588, siin lk 571–581.

³ Jeremy Black. *A History of Diplomacy*. London: Reaktion Books, 2010, lk 74–111.

⁴ Manuela Böhm. *The Domains of Francophonie and Language Ideology in Eighteenth- and Nineteenth-Century Prussia*. – *European Francophonie: The Social, Political, and Cultural History of an International Prestige Language*. Gesine Argent, Vladislav Rjéoutski, Derek Offord (toim). Bern: Peter Lang, 2014, lk 175–207, siin lk 206–207.

⁵ Madeleine van Strien-Chardonneau. *The Use of French among the Dutch Elites in Eighteenth-Century Holland*. – *European Francophonie: The Social, Political, and Cultural History of an International Prestige Language*. G. Argent, V. Rjéoutski, D. Offord (toim). Bern: Peter Lang, 2014, lk 145–173, siin lk 171–173.

⁶ Margareta Östman. *French in Sweden in the Seventeenth, Eighteenth, and Nineteenth Centuries*. – *European Francophonie: The Social, Political, and Cultural History of an International Prestige Language*. Gesine Argent, Vladislav Rjéoutski, Derek Offord (toim). Bern: Peter Lang, 2014, lk 273–306, siin lk 305–306.

⁷ Gesine Argent, Vladislav Rjéoutski, Derek Offord (toim). *European Francophonie: The Social, Political, and Cultural History of an International Prestige Language*. Bern: Peter Lang, 2014, lk 28–449, siin lk 435–449.

kultuuriajaloolane Vladislav Rjéoutski ja sotsiolingvist Gesine Argent leidnud, et ilukirjanduses kujunenud pilt frankofoonsest, vene keelt vaevu purssivast aadlikust ega aadelkonna valdavast frankofooniast üldiselt ei vasta tõele. Ülevaateosotes võtavad nad vaatluse alla Venemaa frankofoonia kujunemise ning prantsuse keele rolli ja kasutuskontekstid ning leiavad, et Vene aristokraatiast kõneldes tuleks pigem rääkida kakskeelsusest. Nii vene kui prantsuse keel olid eri kontekstides ülimalt olulised ja kuigi kasutati moekat euroopalikku prantsuse keelt õukonnas, oluks mõeldamatu näiteks oma pärisorjadest teenijaid selles keeles kõnetada. Samuti ei olnud prantsuse keele kompetents kogu nobiliteedi seas enesestmõistetav – prantsuse keele õpe oli kallis lõbu, mida sugugi iga aadlik enesele lubada ei saanud.⁸

2019. aastal ilmus Vene ajaloo uurija Patrick O'Meara põhjalik teos Venemaa Aleksander I aegsest õukonnast, kus antakse üksikasjalik ülevaade nii nende haridusest, rollist riigi valitsemise ja reformide ning nn talupojaküsimuse juures, kui nende juures töötanud märkimisväärsetest isikutest.⁹ Samuti on asjatundlikud ülevaated Vene kultuuriloost kirjutanud semiootik Juri Lotman ja Inglise ajaloolane Orlando Figes, kes panevad muuhulgas rõhku ka venelaste prantsuse keele kasutamise instantsidele nii kirjavahetuses ja poliitikas kui ilukirjanduses. Nende toel on võimalik paremini mõista keelekasutuse tunnetuslikku poolt ja võimalusel Eesti- ja Liivimaa olukorraga võrrelda.¹⁰

Offordi, Argenti ja Rjéoutski uurimuses leiavad mõningast mainimist ka Balti kubermangud – näiteks on nad prantsuse keele kasutamise mõnes sisepoliitikaga tegelevas ametkonnas pannud vene keelt mitteoskavate baltisakslaste kohalolu arvele.¹¹ Autorid viskavad selle lühikese põhjenduse õhku üsna suvaliselt, sellegipoolest tekitab see küsimuse – mil määral jõudis Venemaa (ja Euroopa) üldine prantsuse keele kasutamise tendents Eesti- ja Liivimaale, kas üldse? Kas tegemist oli pigem saksaliku provintsi, kus Euroopa *lingua francae* ruumi ei olnudki, või püüti siingi prantsuse keele kasutamisega Peterburile järele jõuda, keskvõimule silma paista? Milline oli selle roll? Seni ei ole Eesti ajalookirjutuses sellele küsimusele vastust leida püütud. Uuemates käsitlustes ei olda päris ühel meelel, kas ja mil määral prantsuse keelt Baltikumi ajaloolise keeleroumi osa on – baltisaksa kirjakuultuurile pühendatud kogumiku

⁸ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 123–168. Samas, lk 571–588.

⁹ Patrick O'Meara. *The Russian Nobility in the Age of Alexander I*. London: Bloomsbury, 2019, lk 42–52.

¹⁰ Juri Lotman. *Vestlusi vene kultuurist: Vene aadli argielu ja traditsioonid 18. sajandil ja 19. sajandi algul*. 1. osa. Tallinn: Tänapäev, 2003; Juri Lotman. *Vestlusi vene kultuurist: Vene aadli argielu ja traditsioonid 18. sajandil ja 19. sajandi algul*. 2. osa. Tallinn: Tänapäev, 2006; Orlando Figes. *Nataša tants*. Tallinn: Varrak, 2021, lk 67–139.

¹¹ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 305.

autorid loevad seda kohalike ajalooliste keelte sekka, seevastu Jüri Kivimäe, näiteks, sellele erilist tähtsust ei omista.¹²

Prantsuskeelse materjali olemasolule Eesti- ja Liivimaal osutatakse viimase aja uurimustes aga küll – näiteks on kunstiajaloolane Epi Tohvri oma põhjalikus käsitluses Tartu Keiserliku Ülikooli esimest rektorist, montbéliardlasest Georges Frédéric Parrot’st läbivalt tsiteerinud hulgaliselt prantsuskeelset väljendeid ja materjali – kirjavahetust Aleksander I-ga, rektori tervituskõne ülikooli avamise puhul jne.¹³ Enne teda käsitleti Parrot’ d ja temaga seonduvat prantsuskeelset materjali ka tema 200. sünniaastapäevale pühendatud konverentsist koostatud kogumikus.¹⁴ Samuti on Eesti- ja Liivimaa kubermange puudutavat prantsuskeelset materjali oma viimases uurimuses *Eesti ja eestlaste ajaloo allikad Vene arhiivis* käsitlenud Aadu Must, kus ei leia ta aga, et nende prantsuskeelsus oleks kuidagi märkimisväärne.¹⁵ Baltisakslastest diplomaatide rolli Vene keisririigis uurinud Feliks Gornischeff osutab oma väitekirjas samuti hulgale prantsuskeelsele materjalile ja argumenteerib, et suur osa nii nende isiklikust kui tööalasest kirjavahetusest-märkmeist on prantsuskeelsus tingitud just karjäärast ja vene keele mitteoskamisest.¹⁶

Selle uurimistöö eesmärk on tuvastada, kas ja kuivõrd suurt rolli mängis Eesti- ja Liivimaa provintsivõimude ametlikus asjaajamises vene ja saksa keele kõrval prantsuse keel kui toonane *lingua franca*. Kui palju leidub institutsioonidest väljunud kirjade seas prantsuskeelseid teateid ning kas nende abil on võimalik tuvastada mingisugune keelekasutuse laiem tendents, või leida

¹² Liina Lukas (koost). Balti kirjakuultuuri ajalugu I: Keskused ja kandjad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021, lk 16–251, siin lk 16–19; Jüri Kivimäe. Keel ja ajalugu. Kirjutada Eesti minevikust eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2022, nr 8/9, lk 699–715.

¹³ Epi Tohvri. Georges Frédéric Parrot: Tartu Keiserliku Ülikooli esimene rektor. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2019.

¹⁴ Kogumikus on suurema osa kasutatud prantsuskeelse materjali tõlkija Elsa Kudu. Sellist materjali käsitlesid teiste seas August Traat, kes käsitles Parrot’ pöördumist seoses Liivimaa talurahvaküsimusega, ja Voldemar Vaga, kes pühendas oma artiklis palju ruumi sellele, et Parrot’ nime tuleb tema päritolu arvestades prantsusepäraselt hääldada. Mitukümmend aastat hiljem on tundnud vajadust seda rõhutada ka Epi Tohvri: Kalju Kudu (toim). G. F. Parroti 200-ndale sünni-aastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale (Tartu, 1.–2. juuli 1967). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1967; August Traat. G. F. Parrot ja talurahvaküsimus Liivimaal. – G. F. Parroti 200-ndale sünni-aastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale (Tartu, 1.–2. juuli 1967). Kalju Kudu (toim). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1967, lk 163–188; Voldemar Vaga. G. F. Parrot’ rahvuslikust päritolust. – G. F. Parroti 200-ndale sünni-aastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale (Tartu, 1.–2. juuli 1967). Kalju Kudu (toim). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1967, lk 199–211, siin lk 202; Epi Tohvri. Georges Frédéric Parrot’ prantsuse nimest, päritolust ja retoorikast: rektori tervituskõne keisrile ja selle lausumiskontekstid. – Tuna 2015, nr 1, lk 36–50.

¹⁵ Aadu Must. Eesti ja eestlaste ajaloo allikad Vene arhiivis: Venemaa ajalooarhiiv (1801–1917). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus & Rahvusarhiiv, 2023, lk 156–160.

¹⁶ Feliks Gornischeff. Venemaa suhted Preisimaaga Napoleoni sõdade ajal baltisaksa päritolu diplomaatide tegevuse näitel aastatel (1806–1812). Doktoritöö. Juhendaja Tõnu-Andrus Tannberg. Tartu, 2020, lk 70–71.

hoopis sisu, adressaadi vm põhjal konkreetne keele-eelistuse põhjus? Loomulikult ei saa Eesti- ja Liivimaal välistada prantsuse keele kasutamist erakirjavahetuses ja suulises suhtluses, ent uurimuse mahu mitteületamise huvides ei võeta neid vaatluse alla.¹⁷

Prantsuse keele rolli Eesti- ja Liivimaal tuvastamiseks võetakse näitepõhise meetodi abil vaatluse alla kahe olulise representatiivse institutsiooni – Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberneri ja Eestimaa rüütelkonna – kantseleide väljaläinud kirjad, samuti mõningad Peterburis asuvad eesti- ja liivimaalaste esindajate kirjutatud prantsuskeelsed tekstid. Esimese kahe institutsiooni arhiivid on säilinud Rahvusarhiivis¹⁸, Peterburis asuvad kirjad aga Venemaa Riiklikus Ajalooarhiivis ehk RGIA-s¹⁹. Põhiosas on vaatluse all Aleksander I valitsusaeg (1801–1825), ehkki kohati läheb allikmaterjal tagasi ka Katariina II valitsusaja viimasesse kümnendisse, kus frankofoonia jõudsasti tuure kogus. Tuleb aga tõdeda, et prantsuse keelt ei esine vaadeldud perioodi allikates üleliia palju. See võimaldab küll olemasolevatele allikatele üsna üksikasjalikult keskenduda ja neist representatiivset pilti luua, ent neid pole siiski niivõrd suur hulk, et Eesti- ja Liivimaa tasandil tõelist trendi märgata.

Eesti-, Liivi- ja Kindralkuberner osutus valituks seetõttu, et selle ametitäitja põhilisi funktsioone oli keskvõimu provintssides esindada, järelikult ka Peterburiga pidevalt kontaktis olla ning aeg-ajalt teiste riikide esindajategagi suhelda. Arvestades töö eesmärki tuvastada, mil määral Venemaa frankofooneid tendentse Eesti- ja Liivimaale imbus, näib see institutsioon olevat esimene koht, kust sellele viitavat materjali leida võiks. Peterburi esindaja väljaläinud kirjad üksi ei oleks aga piisavad, et luua representatiivset pilti provintside endi keeleolukorrast, mistõttu vaadeldakse ka Eestimaa rüütelkonna kui kohaliku institutsiooni väljaläinud kirju. Nemadki suhtlesid pealinnaga, ehkki vähemal määral kui kindralkuberner. Seotus Peterburiga näibki olevat peamine aspekt, mis institutsioonide prantsuskeelsust mõjutas – näiteks ei ole

¹⁷ Näiteks võib tuua mõni aasta pärast Aleksander I valitsusaega aset leidnud kirjavahetuse kammerjunker Otto Magnus von Stackelbergi ja tema õe Sophie von Meyendorffi vahel. Vt lähemalt: RA, EAA.1862.2.71 (Kammerjunker ja majoraadihärra Otto Magnuse (1808–1833) kirjad õde Sophiele (abiell. v. Meyendorff). Prantsuse keeles).

¹⁸ RA, EAA.291.1.985–1031 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernereri missiivid ja väljaläinud kirjade registrid 1787–1818); RA, EAA.854.2.682–689 (Eestimaa rüütelkonna koosolekute protokollid, 1803–1810); RA, EAA.854.2.883–890 (Eestimaa rüütelkonna sissetulnud kirjad 1803–1810); RA, EAA.854.1.283 (Eestimaa rüütelkonna väljaläinud kirjade kontseptid, 1787–1799); RA, EAA.854.1.298 (Eestimaa rüütelkonna väljaläinud kirjade kontseptid, 1824).

¹⁹ RGIA,1260.1.446 (Tundmatu autori kirjad Liivimaa talupoegade seadusandluse kohta. Liivimaa kubermangu konstitutsioonist ja selle valitsemisest. Prantsuse keeles. 1810.). Allikate koopiate eest võlgnen tänu juhendajale.

Tartu magistraadist vahemikus 1804–1807 ja 1812–1825 säilinud ühtki prantsuskeelset kirja.²⁰ Täiesti kohapealsete ametiasutuste asjaajamine oli tõenäoliselt üleni saksakeelne hoolimata sellest, et ka linnal (iseäranis ülikoolilinnal) võis väliskontakte siiski olla. Seega oli põhjust prantsuskeelseks suhtluseks just neil institutsioonidel, mis ametiülesannetest lähtuvalt välismaalaste ja/või Peterburiga suhtlema pidid. Vene keelt ei olnud Aleksander I valitsusajal ei Eestimaa rüütelkonnal ega Tartu magistraadil kasutada vaja.

Esialgu avatakse lühidalt prantsuse keele kasutuskontekste Vene keisririigis üldiselt, sest kuigi olid Eesti- ja Liivimaa Venemaaga vallutuse tagajärjel liidetud provintsid, mõjutas riigi ja eeskätt Peterburi toimimine neidki. Selleks toetatakse enim mainitud Offordi, Argenti ja Rjéoutski teose loodud raamistikule, mis pädebki reeglina ehk enim Peterburi kohta. Samuti on oluline vaadelda ettevalmistust prantsuse keele oskamiseks Venemaal, et mõista, kellel ja kuidas seda omandada võimaldati. Teoreetilise tausta kolmas, ent mitte vähem tähtis osa on pühendatud prantsuse keele õppe olukorrale Eesti- ja Liivimaal, et fikseerida, millised olid võimalused prantsuse keele omandamiseks siinmail ning kas seda olulisekski peeti.

Uurimisküsimustele vastamise teeb keerukaks see, et lõppeks ei ole inimese keele-eelistus alati loogikale toetudes põhjendatav ega tagantjärele määratletav. Venemaal ja, nagu edaspidi püüan tõestada, Eesti- ja Liivimaalgi, oli teatud kontekste, kus prantsuse keelt kasutada võis, samuti on võimalik, et kirjutaja lähtus aeg-ajalt hoopis adressaadi keele-eelistusest. Sellegipoolest on keel ja selle kasutamine midagi niivõrd dünaamilist ja kohati irratsionaalsetki, et see ei ole tingimata empiirilisel verifitseeritav, mistõttu tuleb teha kõige tõenäolisemaid oletusi. Seetõttu on selle töö eesmärkide seas pigem sõnastada prantsuse keele kasutuskontekste selle aja Venemaal ja Euroopas, et näidata, millised kaalutlused võisid käsitletud kirjade autorite keelevalikus rolli mängida. Jääb lõpuni selgitamata, miks teatud juhtudel prantsuse keelt eelistati, ent nii mõnigi kord saab ka sellele võimalikke lahendusi pakkuda. Venemaa frankofooniale pühendatud käsitlustes aga, millele siin uurimuses läbivald osutatakse, vaadeldakse prantsuse keele kaalu keisririigis kui tervikus, ent Balti kubermangud ei ole nn päris Venemaaga samastatavad. Seetõttu püütakse esitatavate näidete põhjal prantsuse keele kasutamise olukorda Eesti- ja Liivimaa ametlikus kirjavahetuses avada.

²⁰ RA, EAA.995.1.26210 (Tartu magistraadi missiivid, 1804–1807); RA, EAA.995.1.25355–25356 (Tartu magistraadi missiivid, 1812–1817); RA, EAA.995.1.26211 (Tartu magistraadi missiivid, 1817–1818); RA, EAA.995.1.22716–22719 (Tartu magistraadi missiivid, 1812–1825); RA, EAA.995.1.26046 (Tartu magistraadi missiivid, 1819–1851).

Töös käsitletud allikate kuupäevad on toodud Venemaal sellal kehtinud Juliuse kalendri järgi.
Kõik tõlked on teinud töö autor.

1. Ülevaade prantsuse keele kasutamisest Vene keisririigis

1.1 Prantsuse keele kasutuskontekstid Venemaal

Derek Offord, Vladislav Rjéoutski ja Gesine Argent tõstavad esmatahtsana esile prantsuse keele kui *lingua franca* võtmerolli Venemaa kultuurilises lähendamises Euroopaga. Louis XIV valitsusajal (1643–1715) olid Euroopa õukonnad hakanud iseäranis kultuurilisest seisukohast Prantsusmaa poole vaatama ning sellest sai 18. ja 19. sajandil ka Venemaa jaoks üks euroopluse poole pürgimise instrumente. Prantslaste keel võimaldas ligipääsu niivõrd paljudele valdkondadele nagu kirjandus, kunst ja filosoofia uuemad saavutused, millest rääkimiseks vene keeles esialgu õieti sõnugi ei olnud.²¹

Enim leidis prantsuse keel käsitletaval perioodil kasutust Vene õukonna omavahelises suhtluses, kus selle abil vahetati kindlaid viisakusvormeleid (*politesse*) ja komplimente, vahel figureeris see aga hoopis teravmeelsuste väljendamise vahendina. Samas ei saa väita, et õukond oleks ainult prantsuse keelt rääkinud või kokkuleppelistest kasutuskontekstidest alati tugevasti kinni hoidnud. Pigem nähtub ka tugevasti prantsuse keelt eelistavate aadlike kirjavahetusest, et seda keelt ei kasutatud sugugi mitte alati, sageli ei püstitud ühe keele piires ka ainsa kirja ulatuses.²² Ühtlasi leiavad Offord, Argent ja Rjéoutski, et mingil määral mõjutas prantsuse keel ka meeste ja naiste vahelisi suhteid, piltlikult öeldes õppisid nad selle abil *armastusest rääkima*.²³ Tõepoolest kasutati prantsuse keelt isiklikus suhtluses nii pere kui lähedastega, samas ei näi tõenäoline, et see sugudevahelist dünaamikat drastiliselt mõjutanuks.

Prantsuse keel ja selle pädevuse määr olid teatud mõttes inimese sotsiaalse positsiooni välinäitajad – kaugeltki igal Vene aadlikul ei olnud võimalik endale või oma lastele prantsuse keele õpet tõeliselt kõrgel tasemel (või üldse) kindlustada. Õukonna prantsuskeelsusest oli oluline demonstreerida ka välismaalastele – see pidi andma märku, et ka Venemaa on Euroopa osa. Nii seati prantsuse keele kasutamisele kõnes ja kirjas iseäranis Katariina II valitsusajal (1762–1796) mõneti propagandistlik ülesanne.²⁴

Siin töös käsitletavaks perioodiks oli prantsuse keel ka diplomaatia vallas jõudsasti kanda kinnitanud ning säilitas selle rolli 1919. aastani.²⁵ Selle keele valdamine oli niisiis üsna

²¹ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 571.

²² O. Figes. *Nataša tants*, lk 135–136.

²³ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 572.

vältimatu osa ka Vene diplomaadi tööst. Katariina II valitsusajast suhtlesid diplomaadid prantsuse keeles nii välismaalaste kui ministeeriumi teiste töötajatega. See ei tähenda aga, et see alati nii oleks olnud – vene keelt kasutati siiski, eriti kui juhtuti parajasti vestlema hoopis sisepoliitika teemal, küll aga oli prantsuse keel prevaleeriv. Sellele viitavad ka arvukad 18. sajandist kasutatud välissuhtlusega seotud venekeelsed terminid, mis üsna otseselt prantsuse keelest laenati, nagu *альянция* (vrd pr k – *alliance*; ee k – liit) või *шарже дезаффер* (pr k – *chargé des affaires*; ee k – asjur).²⁶

Välisministeeriumi venelastest töötajate vahelist prantsuskeelset suhtlust võib aga selgitada esiteks asjaolu, et vaadeldaval perioodil ei olnud ei Venemaal ega mujal Euroopas diplomaatia ja mitteametliku suhtluse vahel sugugi niivõrd selget vahet – Orlando Figesi sõnul imbus diplomaatia sageli teistesegi eluvaldkondadesse.²⁷ Lisaks tuleb märkida, et prantsuse keel oli Venemaal ju peamiselt kõrgkihi isikliku suhtluse keel. Need mehed, kes välisministeeriumis töötasid ja seetõttu prantsuse keelt kasutasid, kasutasid seda ka isiklikes suhetes – piltlikult öeldes rääkisid nad nii suureel kui kabinetis samade meestega samas keeles. *Sõja ja rahu* tegelane diplomaat Bilibin on sellise inimese ilukirjanduslik liialdus – tema oli tõepoolest *venelane, kes oleks parema meelega prantslane*.²⁸

Sisepoliitika teostamiseks kasutati aga Aleksander I ajal ja edaspidigi kasutati valdavalt ikkagi vene keelt, ehkki vahel imbus vähemalt 19. sajandi keskpaigani sinna ka prantsuse ja saksa keelt. Selle panevad Offord, Rjéoutski ja Argent Vene valitsuse toonase poliüetnilisuse arvele – on ju teada, et valitsuses olid muuhulgas kõrgetel kohtadel ka paljud baltisakslased. Eriti täheldavad uurijad prantsuse keele sagedast kasutust Nikolai I (1826–1855) dekabristide ülestõusu järel loodud salapolitsei osakond ehk Tema Keiserliku Majesteedi isikliku kantselei kolmanda osakonna alguspäevil. Ehkki kasutati ametkonnas enamasti vene keelt, olid selle eesotsas esialgu baltisakslased nagu Aleksander von Benckendorff ja Maximilian Gottfried von Fock, mistõttu kasutati küsimuste arutamiseks sageli ka prantsuse keelt kui *lingua franca*.²⁹ Tõepoolest võis prantsuse keel kui kõigi poolte jaoks nn kolmas keel (st ei ühe ega teise poole

²⁴ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 571–572.

²⁵ J. Black. *A History of Diplomacy*, lk 74–75. Samas, lk 88. Samas, lk 110–111.

²⁶ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 266. Samas, lk 289–293.

²⁷ Marc Fumaroli. *When Europe Spoke French*. New York: New York Review Books, 2010, lk 16–19.

²⁸ O. Figs. *Nataša tants*, lk 135.

²⁹ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 304–305.

emakeel) olla viisakaim variant, ent Offordi, Rjéoutski ja Argenti väide kõlab pigem, nagu oleks prantsuse keel baltisakslastele midagi omast ja harjumuspärast olnud.³⁰

Prantsuse keelt peeti Venemaal muuhulgas ka naiste pärusmaaks. Selle keele nüansirikkus, kaunikõlalikus ja peenus olevat olnud pereringis ning naistega suhtlemises nende tajutava õrnuse tõttu sobivaim. Iseäranis viisakas oli naise poole kirjasõnas prantsuse keeles pöörduda. Tragöödiakirjanik Jakob Knjažnin ironiseerib 1779. aasta koomilise ooperi *Häda tõllaga* libretos Peterburi kõrgseltskonna üle, muuhulgas heidab ta meestele ette prantsuse keele pidevat kasutamist – see olevat liialt naiselik.³¹ Naiste prantsuse keele eelistamine ja selle neile omistamine pädes küll esmajoones nobiliteedi liikmete seas, kõrgkihi ladvik aga suhtles niikuinii omavahel tihtipeale prantsuse keeles. See aga ei tähenda, nagu oleks naiste või laiemalt kogu Vene aristokraatia ladviku emakeel tingimata nõrgem olnud või harva kasutatud leidnud. Vene keeles tuli ju suhelda arvuka teenijaskonnaga, samuti oli perioode (iseäranis 1812. aasta), kus emakeele pruukimist lausa moekaks peeti.³²

Venemaaga sarnane frankofoonia valitses teisteski Euroopa õukondades, sh Preisimaal ja Austrias.³³ Preisi õukonnas, näiteks, oli iseäranis 18. sajandil, aga mõneti ka 19. sajandi alguses olukord Venemaaga sarnasem – prantsuse keel oli sealgi kultuurkeel ja selle valdamine pakkus võimalust end sotsiaalselt madalamatest kihtidest eristada, aga täitis ka diplomaatia vahendi ja *lingua franca* rolli. Üheks prantsuse keele ja kultuuri ülevõtmise põhjuseks pakutakse ka asjaolu, et Preisimaa ja Saksa väikeriigid olid üsna killustunud ning germanofoonsetel rahvastel ei olnud üht sellist kindlat keskust, millest kultuurilises mõttes eeskuju võtta. Preisimaal oli, tõsi küll, Berliin, ent seegi oli üsna prantsuskeelne, sest lisaks frankofooniat harrastavale kõrgkihile oli seal ka arvestatav Prantsusmaalt põgenenud hugenottide kogukond. Õukonda mõjutas prantsuse keelt pruukima mood ja teiste õukondade keelekasutus, ent teistele linnaelanikele avaldasid lisaks aadelkonna ladvikule mõju ka hugenotid. Prantsuse keele mõju Berliini elanikkonnale tõestavad ka arvukad prantsuskeelsed laensõnad kohalikus murrakus.³⁴

³⁰ Offord, Rjéoutski ja Argent väidavad: *Ei ole ehk üllatav, et kolmanda osakonna kõrgeimal astmel kasutati selle loomise järgsetel aastatel prantsuse keelt, sest nii selle loomise eest vastutavad ametnikud kui esialgne juhtkond olid baltisaksa aadelkonna liikmed, mitte päritolult venelased*; D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 305.

³¹ O. Figes. *Nataša tants*, lk 67–69.

³² Samas, lk 133–139.

³³ Vt lähemalt: Olivier Chaline. *L'art de la fortification en Europe centrale et la francophonie (XVIIIe–XIXe siècle)*. – *La francophonie européenne aux XVIIIe–XIXe siècles: Perspectives littéraires, historiques et culturelles*. Catherine Viollet (koost). Brüssel: Peter Lang, 2012, lk 127–136.

³⁴ M. Böhm. *The Domains of Francophonie*, lk 175–207.

Võrdlusest nähtub, et Venemaa frankofoonsed tendentsid olid nii mõnegi muu Euroopa õukonna omadega üsna samaaegsed, ehkki kippus teistes riikides prantsuse keele kasutamise kõrgaeg jääma pigem 18. sajandisse, samas kui Venemaal hakkas see alles sajandi keskel tõeliselt tuure koguma. Ajal, mil teiste riikide prantsuskeelsus juba vaikselt hääbuma ja tähtsust minetama hakkas, oli Venemaa veel hoolsalt frankofoonne.

1.2 Prantsuse keele õpe pealinnas

Artiklis Georges Frédéric Parrot' nime ja tema frankofoonsuse kohta leiab Epi Tohvri, et rektori kaasaegses Vene õukonnas oli kõige tähtsam osata prantsuse keelt, saksa ja inglise keel olevat aga veidi rohkem varju jäänud.³⁵ Patrick O'Meara sõnul oli prantsuse keel 1820. aastateni väheseid võõrkeeli, mida enamik aadlikke üldse oskas, teisi keeli esines harva. Näib, et autor püsib saksa keele oskust ja rolli (näiteks oli see akadeemilistes ringkondades üsna arvestatav³⁶) mõneti ülekohtuselt ning tõstab frankofoonia liialt monopoolseks.³⁷ Millised olid aga üldse võimalused selle keele õppimiseks ning kes neid kasutada sai? Reeglina oli prantsuse keele õppe oma võsukestele võimaldamine üsna kulukas ning veel 18. sajandi teises pooleski olid enamik (võõrkeelte) õpetajaid nii kodudes kui koolides välismaalased, venelased aga pikka aega selges vähemuses. Liiatigi leiti, et võõramaalastest õpetajate tegevuse tagajärjel suhtuvad lapsed kõigesse venekeelsesse ja -meelsesse ükskõiksusega ning satuvad kõlbelise laostumise ohtu.³⁸

Vene keele tase olevat iseäranis koduõppe puhul Aleksander I valitsusaja keskpaikugi alla igasugust arvestust olnud, venelaste suurepärasest prantsuse keelt aga kommenteerisid välismaalasedki. Prantsuse keel oli tõepoolest sellal võõrkeeltest olulisim ning võimalusel püüti oma lastele selle omandamist võimaldada.³⁹ Siit võib jääda mulje, nagu olekski Dostojevski ja teistel kirjanike loodud kuvand üleni frankofiilsetest aadlikest täiesti pädev, ent ei saa unustada, et vene keelt omandati lapsepõlves ju paljuski ka няня'de ja muu teenijaskonnaga lävides, mitte tingimata kirjutuslaua taga. Mis puutub veel kirjanike loodud kuvandisse, siis leidis Juri Lotman, näiteks, et Tolstoi kasutas *Sõjas ja rahu*s prantsuse keelt

³⁵ E. Tohvri. Georges Frédéric Parrot' prantsuse nimest, lk 42–43.

³⁶ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. The French Language, lk 135–146. Samas, lk 320–323.

³⁷ P. O'Meara. The Russian Nobility in the Age of Alexander I, lk 44.

³⁸ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. The French Language, lk 126–130.

³⁹ P. O'Meara. The Russian Nobility in the Age of Alexander I, lk 42–52.

hoopis prantsusmeelsete tegelaste mõttemaailma edasiandmiseks, mitte tingimata nende reaalse kõnepruugi jäljendamiseks.⁴⁰

Näib, et paljuski eelistasid aadlikud oma lapsi, eriti tütreid, harida siiski kodus, eriti prestiižne oli lasta seda teha prantslasest või sakslasest õpetaja(nna)l. Nende pakutud hariduse tase oli aga nii tuntavalt varieeruv, et 1812. aastal andis keiser välja korralduse, mille järgselt pidid kõik välismaalastest õpetajad endi oskuste tõestamiseks oma venelastest tööandjailt kinnitava kirja saama.⁴¹ Lisaks või alternatiivina eraõpetajatele kodus võisid noormehed prantsuse keelt omandada koolis – seda õpetati näiteks nii Tsarskoje Selo lütseumis (loodud 1811), maaväe kadetikorpuses kui gümnaasiumides (*гимназия*) ja reaalkoolideski (*реальные училище*), ehkki antava hariduse kvaliteet varieerus kooliti üsna suurel määral. Prantsuse, saksa või ladina keeles andsid enamasti loenguid ka ülikoolide õppejõud.⁴² Mis puutub teiste keelte õppesse, siis iseäranis kadetikorpusetes ei saa vähemalt 18. sajandi teises pooles alatähtsustada ka saksa keele õpetamise osakaalu – kohati ületas selle omandajate arv Elisabeti valitsusaja algusaastatel isegi prantsuse keele oma.⁴³

Teatavasti avanes Smolnõi instituudi asutamisega 1764. aastal ning selle kõrvale kujunenud Aleksandri instituudiga nii aadli- kui lihtsamat päritolu Vene tütarlastele hariduse omandamiseks senisest enam võimalusi. Kui Smolnõi vilistlased matemaatika või füüsika alal kuigivõrd särada ei pruukinud, võis nende tugevusele võõrkeeltes üsna kindel olla.⁴⁴ Selles karmi korraga õppeasutuses oli eriti tugev rõhk prantsuse ja saksa keele omandamisel, ehkki oli esimene teisest vähemalt poole võrra kaalukam.⁴⁵ See tõestab ühtlasi, et ülalkäsitletud O'Meara pisendab oma käsitluses saksa keele rolli. Smolnõi esialgseid ambitsioonikaid õppekavu ei realiseeritud küll täies mahus, ent võõrkeelte, sh prantsuse, õppe tase oli siiski äärmiselt korralik.⁴⁶ Seda võib selgitada asjaolu, et prantsuse keelt peeti kõrgemast soost neidude ja naiste olulisimaks võõrkeeleks ja elegantseimaks eneseväljendusvahendiks. See käis kõrva arusaamaga prantsuse kui armastuse, intiimsuse ja üldiselt ilukirjanduse keelest. Nii oli

⁴⁰ Juri Lotman. Kultuur ja plahvatus. Tallinn: Varrak, 2001, lk 81–83, siin lk 83.

⁴¹ P. O'Meara. The Russian Nobility in the Age of Alexander I, lk 48–51.

⁴² D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. The French Language, lk 127–133; P. O'Meara. The Russian Nobility in the Age of Alexander I, lk 44–46.

⁴³ Vladislav Rjéoutski. Le français et d'autres langues dans l'éducation en Russie au XVIIIe siècle. – E-Journal of Eighteenth-Century Russian Studies 2013, nr 1, lk 20–47, siin lk 30–34.

⁴⁴ J. Lotman. Vestlusi vene kultuurist: Vene aadli argielu ja traditsioonid, 1. osa, lk 114–117.

⁴⁵ V. Rjéoutski. Le français et d'autres langues, lk 40.

⁴⁶ J. Lotman. Vene aadli argielu ja traditsioonid, 1. osa, lk 114–117.

prantsuse keele omandamine neiu harimisel (olgu see siis kodus, nagu enamjuhtudel, või koolis) äärmiselt väärtustatud.

1.3 Prantsuse keele õpe Eesti- ja Liivimaal

Näib, et Eesti- ja Liivimaal oli maal asuvates mõisates aadlilaste esialgne haridus enamasti (mõnest muust saksakeelsest riigist pärit) koduõpetajate kanda. Niisiis tegi õppeainete seast valiku lapsevanem või õpetaja.⁴⁷ Arvestades prantsuse keele *lingua franca* staatust Euroopas ning seda, et see oli kõige olulisem kaasaegne võõrkeel, on tõenäoline, et siingi püüdsid aadlikud oma lastele kodust prantsuse keele õpet võimaldada. Selle asjaolu tõestusena on Rahvusarhiivis säilinud nii mõnigi (arvatavasti kodune) prantsuse keele harjutusvihik.⁴⁸ Koduõppe tase oli aga ebahütlane – ükski seadus seda ei reguleerinud.⁴⁹ Teine võimalus oli saata laps linna kooli. Üldjoontes saab väita, et kui üldse mingit võõrkeelt, võis 18. sajandi keskpaiku koolide kõrgemas astmes kohata vaid (enamasti mittekohustuslikus korras) ladina ning harvem kreeka või heebrea keele õpet.

Aadlinoortele mõeldud Tallinna toomkool võeti 1765. aastast Eestimaa rüütelkonna hoole alla, misjärel pandi seal paika lääneeuroopalikum haridusmudel. Selle alla kuulusid lisaks emakeele (saksa keele) õppele ka võõrkeeled – vene, prantsuse, kreeka, heebrea, ladina.⁵⁰ Uuendatud õppekava järgi hakati prantsuse keelt õpetama ka Tallinna gümnaasiumis (õppeastmes *secunda*, milleni ei jõudnud aga sugugi kõik õpilased). Teisteski gümnaasiumides pöörati ka ülikooli minejatele prantsuse ja ladina keele õpetamisele tähelepanu. Veel on huvitav, et asehalduskorra ajal võisid ka Võru ja Haapsalu rahvakoolide õpilased vabatahtlikus korras prantsuse keelt õppida. *Eesti kooli ajaloo* autorid peavad selliste muutuse peamiseks katalüsaatoriks valgustuslike kirjutiste mõju siinsetele piirkondadele.⁵¹ 19. sajandi esimesel veerandil kuulus prantsuse keel ka nii Tallinna kui Tartu tütarlastekooli õppekavadesse,

⁴⁷ Arvo Tering. Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2008, lk 128–328, siin lk 128.

⁴⁸ RA, EAA.1874.1.90 (Friedrich Wilhelm von Bergi prantsuse keele harjutused härra Fabriciuse juures, 1808); RA, EAA.1874.1.128 (Middendorfi matemaatika ja prantsuse keele harjutused, 19s 1p); RA, EAA.3249.1.82 (Prantsuse keele harjutuste vihik, 1820?).

⁴⁹ Kurioosne näide selle kohta on polüglotina tuntud krahv Ludwig August Mellini prantsuse keele koduõpetaja François Claude Xavier Montagnon, kes suutis prantsuse keele suulist osa noorukile suurepäraselt õpetada, ent kirjakeele pidi talle hoopis selgeks tegema tema teiste ainete õpetaja Berend Johann Campmann: Indrek Jürjo. Ludwig August krahv Mellin kui talurahva sõber ja estofiil. – Tuna 2003, nr 4, lk 50–66, siin lk 51.

⁵⁰ Aira Võsa. Toomkool 1710–1819. – Kaheksanda sajandi lävepakul: Tallinna Toomkool 1319–2019. Priit Rohtmets (koost). Tallinn: Tallinna Toomkool, 2019, lk 71–107, siin lk 91–94.

⁵¹ Eesti kooli ajalugu, I. Ferdinand Eisen (peatoim). Tallinn: Valgus, 1989, lk 197–342. siin lk 197–260.

kusjuures töötas viimase välja Tartu keiserliku ülikooli rektor Parrot.⁵² Samuti kuulus prantsuse keel vähemalt 18. sajandi teisest poolest nii Miitavi *Academia Petrina* kui Riia toomkooli õppekavadesse.⁵³

1802. aastal avatud Tartu keiserlikus ülikoolis pakuti lisaks erialastele loengutele *üliõpilaste füüsiliseks ja esteetiliseks kasvatamiseks* ka teiste üldiselt vajalike oskuste omandamise võimalust, muuhulgas tegutsesid seal ka võõrkeelte, sh prantsuse keele õpetajad.⁵⁴ Reeglina toimus ülikoolis õppetöö aga saksa või ladina keeles, magistritöögi tuli kirjutada ühes neist ning doktoritöö pidi eranditult ladinakeelne olema. 1803. aastal loodud kreiskoolide ja gümnaasiumide õpetajate ettevalmistamiseks mõeldud üldises õpetajate instituudis ei kuulunud prantsuse keel kohustuslike ainete hulka. Kuigi, nagu üleval näidatud, oli gümnaasiumide õppekavas prantsuse keel enamasti sees, ei peetud seda instituudis teiste ainetega nagu ökonomika, loodusteadus ja esteetika, samavõrd oluliseks.⁵⁵

Haridusajalugu põhjalikult uurinud Arvo Teringu teosest *Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798* nähtub, et enamasti eelistasid baltlased Göttingeni, Jena, Königsbergi (täna Kaliningrad), Halle ja Leipzigi ülikoole. Veidi vähemal määral, ent siiski jõuti kõrgharidust omandama ka Strasbourgi, mis kuulus sellal Prantsusmaale, ent oli sellegipoolest üsna saksakeelne ja -meelne. Seal õppis tema vaadeldaval perioodil kokku 55 baltlast (võrreldes näiteks kokku 618 tudengiga Jenas ja 390 tudengiga Halles), kusjuures tärkas selle vastu suurem huvi Seitsmeaastase sõja ajal (1756–1763) ning kestis ülikooli sulgemiseni 1793. aastal. Teringu nägemuses matrikuleerusid sinna just need üliõpilased, kes prantsuse kultuuri ja keele vastu huvi tundsid. Strasbourg olevat olnud justkui vahepeatus teel Pariisi – saksa ja prantsuse kultuuride kokkupuutepunkt.⁵⁶

⁵² Eesti kooli ajalugu, I, lk 342; Epi Tohvri. Johann Simon Karl Morgenstern ja Georges Frédéric Parrot – tütarlaste hariduse edendajad 19. sajandi alguses Tartu õpperingkonnas. – Karl Morgenstern 250. Qui vult, potest. Jaanika Anderson, Janika Päll, Moonika Teemus, Ivo Volt (toim). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020, lk 205–223, siin lk 215–216.

⁵³ William Meyer. Die Gründungsgeschichte der Academia Petrina in Mitau: Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärungszeit in Kurland. – Sitzungsberichte der Kurzemer (Kurländischen) Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresberichte des Kurzemer (Kurländischen) Provinzialmuseums in Jelgava (Mitau) aus den Jahren 1935/1936. Otto Wiese (koost). Riia: W. F. Häcker, 1937, lk 35–168, siin lk 54; Klaus Garber. *Schatzhäuser des Geistes: Alte Bibliotheken und Büchersammlungen im Baltikum*. Köln: Böhlau Verlag, 2007, lk 29–31.

⁵⁴ Tartu Ülikooli Ajalugu, II. Karl Siilivask (koost). Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk 42–70, siin lk 44.

⁵⁵ Samas, lk 57–64.

⁵⁶ A. Tering. Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798, lk 266–328.

Taoliste ulatuslike prantsuse keele õppe võimaluste olemasolu annab tunnistust, et seda keelt peeti Eesti- ja Liiviimaalgi vajalikuks, ehk oli see lausa moes. Koolides võimaldati prantsuse keele õpet enamasti vanematele klassidele, koduõppe puhul ei ole aga teada, millises vanuses lastele prantsuse keelt õpetama hakati. Näib, et õppe ulatuslikkuse osas ei jäädud aga Venemaale sugugi alla, pigem vastupidi.

2. Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite kantseleist saadetud prantsuskeelsed kirjad

Eesti- ja Liivimaa ametkondade missiivides ja kontseptiraamatutes leidub kõnealusel perioodil prantsuskeelseid kirju kõige rohkem just kindralkubernerite kantseleist. See on igati mõistetav, sest tulenevalt tema ametiülesannetest suhtles ta regulaarselt Peterburiga. Vahemikust 1787–1818 säilinud saadetud kirjade seas leidis ootuspäraselt (sõltuvalt isikust ja perioodist) valdavalt saksa- ja venekeelseid kirju, seda nii haldusallasiseselt kui sellest väljapoole ulatuva korrespondentsi puhul. Kuigi vähemal määral, väljus kindralkubernerite kantseleist ka prantsuskeelseid kirju. Suurem osa neist on seotud kas kubermangude siseasjade või diplomaatilise tegevusega. Leitud prantsuskeelsest materjalist on kõige väikesem osakaal keskvoimule ning keisririigi teistesse piirkondadesse saadetud kirjadel.⁵⁷

2.1 Kindralkubernerite ametialased kirjad

Suur osa kindralkubernerite kantseleist väljunud prantsuskeelsetest kirjadest on kubermangusisesed. Säilinud materjali vaatlemisest järeldub, et vahemikus 1787–1818 saadeti kokku kaksteist sellist kirja.⁵⁸ Prantsuse keele esinemissagedus kahvatub vene ja saksa keele omaga võrreldes, ent väärub siiski tähelepanu. Esmapilgul näib, et prantsuse keele kasutamine selles kantseleist oli üsna juhuslik – näiteks pole kirju piisavalt palju, et võiks väita, et see oli üks nendest keeltest, milleta olnuks võimatu kindralkubernerite institutsiooniga seotud asju ajada. Samuti on neis käsitletud teemade ringkonnalt mitmekesine – ühes mainitakse Miitavi (tänapäeval Jelgava) politseimeistrile uue mundri organiseerimist, teises aga palutakse kellelgi härra Nummersil, kes ühe Pärnu kaupmehe vastu kaebuse oli esitanud, esmalt ikka kohtu esimese astme poole pöörduda.⁵⁹ Adressaategi on seinast seinä – Riia postmeister Friedrich Wilhelm von Weyrauch, kindraliproua Germann jne.

Kirjade seast torkavad silma teated naistele – need moodustavad ülalmainituist kolmandiku. Kaks neist on üsna kindlalt aristokraatia esindajatele: 1811. aastal on Dmitri Lobanov-

⁵⁷ RA, EAA.291.1.985–1031 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite missiivid ja väljaläinud kirjade registrid, 1787–1818).

⁵⁸ Samas.

⁵⁹ RA, EAA.291.1.1018 (Riia sõjakubernerite, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 294–295p. Lobanov-Rostovski Nummersile, 27.02.1812; Samas, lk 367. Lobanov-Rostovski tundmatule adressaadile, 9.03.1812.

Rostovski⁶⁰ kirjutanud kindraliproua Germannile⁶¹ ning 1814. aastal Filippo Paulucci⁶² kellelegi nimetule vürstinnale. Lühikeses kirjas teatab itaallane naisele, et kubermanguvalitsus võtab temaga seotud juhtumiga seoses tuleval nädalal otsuse vastu.⁶³

Lobanov-Rostovski teatab kirjas proua Germannile, et pidas kubermanguvalitsusega seoses *kõigi hukkamiste ja sekvestreerimiste peatamisega* oma piirkonnas aru ning palub proual oma *sénechis* sama eesmärgi poole püüelda.⁶⁴ Sõna *sénech* kasutati aga Prantsusmaal mõnikord lühendina revolutsioonieelsele haldusüksusele *sénéchal*, mille õigusliku ja administratiivse juhi rolli täitvat ametnikku tähistati sõnaga *sénéchaussée*.⁶⁵ Tõenäoliselt on kirjutaja selle kaasaja mõistes iganenud termini (Prantsuse revolutsiooni lõpust oli kirja saatmise ajal möödas 12 aastat) valinud just idee sisulise tähenduse edasiandmiseks – kirjutaja peab silmas mingisuguse haldusüksuse juhti, aga kohalikule institutsioonile täpse prantsuskeelse vaste puudumisel valinud lähima vaste. *Sénéchali* all pidas ta tõenäoliselt silmas rüütelkonna peameest või maakohtunikku.⁶⁶

Päris kirja alguses mainib Lobanov-Rostovski aga oma sooje tundeid vana relvavenna mälestuse vastu (eeldatavasti peab ta silmas adressaadi lahkunud abikaasat). Ehkki ei pruukinud kirjutaja ja kirja saaja kuigi lähedased olla, oli kadunuke ikkagi nendevaheline

⁶⁰ Dmitri Lobanov-Rostovski (1758–1838) oli Vene kindral ja riigimees. Ta täitis eri aegadel nii Peterburi kuberner (1808–1809) kui Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner ja Riia sõjakuberner (1810–1812) ülesandeid. Samuti osales ta Tilsiti rahu (1807) läbirääkimistel ja oli üks selle allkirjastajatest.

⁶¹ RA, EAA.291.1.1013 (Riia sõjakuberner, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 69–70p. Lobanov-Rostovski Germannile, 19.05.1811.

⁶² Markii Filippo Paulucci (1779–1849) oli itaallasest Venemaa sõjaväe- ja riigitegelane. 1813. aastal immatrikuleeriti ta Liivimaa, 1817. aastal Eestimaa rüütelkonda. Mh seoses aktiivsuse ülesnäitamisega Venemaa sõdades Prantsusmaa, Türgi jt riikide vastu seati ta vahemikus 1819–1829 Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberneriks: Jaan Tamm. Uut Läti ja Eesti linnustest. – Eesti Arheoloogiaajakiri 2009, nr 1, lk 53–56, siin lk 54.

⁶³ RA, EAA.291.1.1023 (Riia sõjakuberner Filippo Paulucci allkirjastatud väljaläinud paberid). Lk 139p. Paulucci tundmatule adressaadile *Madame la Princesse*, 10.10.1814.

⁶⁴ RA, EAA.291.1.1013 (Riia sõjakuberner, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 69. Lobanov-Rostovski Germannile, 19.05.1811. Originaalis kasutas autor sõna *régence*, mis tänapäeva prantsuse keeles tähendab regendivalitsust, ent 1807. aastal välja antud ja Eesti- ja Liivimaalgi levinud prantsuse-saksa-prantsuse sõnaraamatus kõrvutatakse seda sõnaga *Regierung*, viidates (kubermangu)valitsusele: Jean Charles Thibault de Laveaux. Dictionnaire français-allemand et allemand-français, à l'usage des deux nations, rédigé originairement par une société de gens de lettres sur le catholicon de Mr. Schmidlin, et ensuite revu par Monsieur de Laveaux. Braunschweig: Frédéric Vieweg, 1807, 4. köide, lk 157–174, siin lk 157.

⁶⁵ (s.n.). Sénéchal, sénéchaux. – Larousse. (s.a.), <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/s%C3%A9n%C3%A9chal/72058> (2.04.2024).

⁶⁶ Sõnastikus pakutakse *sénéchali* vasteks terminile *Ritterhauptmann*: J. C. T. de Laveaux. Dictionnaire français-allemand et allemand-français, à l'usage des deux nations, rédigé originairement par une société de gens de lettres sur le catholicon de Mr. Schmidlin, et ensuite revu par Monsieur de Laveaux, lk 174.

isiklik lüli. Siin võib prantsuse keele kasutamist pidada nii austusavalduseks proua Germannile kui naisele, aga võib-olla ka nendevahelise teatud isikliku mõõtme väljendamiseks.⁶⁷ Lobanov-Rostovski missiivides on säilinud veel kaks kirja naissoost adressaatidele, aastatest 1811 ja 1812. Esimene, kellelegi Dorothea Poppenile saadetud kiri, on lakooniline – kindralkuberner sõnab, et halva advokaadi valikus saab adressaat vaid iseennast süüdistada, sest seaduste kohaselt on igapähe õigus juriidiline esindaja valida.⁶⁸

Teises, tundmatule naisele saadetud kirjas annab Lobanov-Rostovski teada, et on saanud kätte naise Miitavist saadetud teate, millele oli kaasa pandud ka tsaarile mõeldud kiri, ning et tunneb talle kaasa. Kirjutaja sõnab aga, et Tema Majesteedile mõeldud palvekirjad tuleb aga saata keisri riigisekretär Moltšanovile⁶⁹, eelistatult vene või prantsuse keeles.⁷⁰ See viitab asjaolule, et naise keisrile mõeldud kiri oli hoopis saksa või mõnes muus keeles. Omakorda tekitab see küsimuse, kas naine saatis ka teate, mille juurde kiri kinnitatud oli, kindralkubernerile saksa või mõnes muus keeles? Miks Lobanov-Rostovski sel juhul prantsuse keeles vastas?

Samuti on säilinud kindralkuberner Aleksander Tormassovi⁷¹ 1807. aasta prantsuskeelne kiri kellelegi proua Zybergile (kirja autor kasutas prantsusepäraselt varianti Sieberg).⁷² Tegemist on ühega varasema Liivimaa vojevoodi, Jan Tadeusz Zybergi (kellest lähemalt järgmises alapeatükis) abikaasadest. Proua on kindralkuberneril palunud enesele Varssavisse minekuks väljasõiduluba väljastada. Tormassov sedastab vastuses, et kuigi ei ole ühelgi Venemaal resideerival isikul luba välismaale sõita, võib ta *võõramaalasena* sünnimaale naasta ning selleks peab ta järgmise kirjaga ka oma vana passi saatma.⁷³

⁶⁷ O. Figes. Nataša tants, lk 133–134; Figes kirjeldab samas ka, et prantsuse keel oli 18. sajandist alates Vene keisririigis üldiselt (filosoofiliste) mõtete ja tundelisuse väljendamise sfäär.

⁶⁸ RA, EAA.291.1.1015 (Riia sõjakuberner, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 200–201p. Lobanov-Rostovski Dorothea Poppenile, 11.10.1811.

⁶⁹ Tõenäoliselt peab kindralkuberner silmas Peeter Moltšanovit, kes oli salanõunik ja senati ülemprokurör ning 1807. aastast riigisekretär.

⁷⁰ RA, EAA.291.1.1018 (Riia sõjakuberner, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 277. Lobanov-Rostovski tundmatule adressaadile *Madame*, 27.02.1812.

⁷¹ Vürst Aleksander Tormassov (1752–1819) alustas karjääri 10-aastaselt õukonna aupaažina ning tegi seejärel karjääri sõjaväes. Arvestades tema karjääri prestiižset algust ja õukonna selleaegset keele-eelistust on üsna loomulik, et ta prantsuse keele väga hästi omandas. Lisaks sõjaväelasekarjäärile, kus ta osales nii Vene-Türgi sõjas kui Napoléoni-vastastes sõjapingutustes, täitis ta lühikest aega 1803. aastal Kiievi sõjakuberner ja 1807. aastal Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner ja Riia sõjakuberner positsioone.

⁷² RA, EAA.291.1.1008 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Lk 120. Tormassov Zybergile (*née* Kleist), 21.09.1807.

⁷³ RA, EAA.291.1.1008 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Lk 120. Tormassov Zybergile (*née* Kleist), 21.09.1807.

On teada, et iseäranis 18. sajandi vältel peeti Venemaal viisakaks, et naine saadab kirju ainult prantsuse keeles, vene keele kasutamist võidi naiste puhul kohati vulgaarseks pidada. Sajandi lõpupoole ja järgmise sajandi alguseski aga jõudis kultuuriloolase Orlando Figesi meelest aga vene keel senisest enam jälle au sisse.⁷⁴ See võib selgitada, miks on kindralkuberner ka naissoost nobiliteedi esindajatele mõnikord siiski vene keeles kirjutada otsustas. Kuigi ei oleks 19. sajandi alguses, iseäranis kasvava prantsusevastasuse valguses olnud, liiatigi Balti kubermangudes, ebasünnis naisele saksa keeles kirjutada, on prantsuskeelsed kirjad saatnud kindralkubernerid Lobanov-Rostovski, Paulucci ja Tormassov seda tõenäoliselt siiski heaks tooniks pidanud. Samuti pöördus 1822. aastal isiklikku laadi prantsuskeelses kirjas baltisakslasest parun Boris von Üxküll'i ema poole filosoof Georg Friedrich Wilhelm Hegel. Võimalik, et ka siin lähtus mees nõ *bon tonist*.⁷⁵

Prantsuse keel oli paljuski, nagu eelmises peatükiski rõhutatud, reserveeritud intiimsele, isiklikule ning tajutavalt õrnale sfäärile, mille osaks loeti ka naise ja nendega seonduvat. Sarnasele tendentsile osutab Juri Lotman, kes leiab koguni, et suuremas osas kasutasidki prantsuse keelt just naised, kusjuures ei olnud see nende puhul mitte ainult moekuse, vaid ühtlasi harituse tunnusmärk.⁷⁶ Asjaolu, et kindralkubernerite kantseleist väljunud prantsuskeelseid kirju naistele on vaadeldavast perioodist säilinud vähe, näitab, et Figesi ülalmainitud nägemus olukorrast Venemaal, kus naise poole mitte-prantsuse keeles pöördumist ebaviisakaks võidi pidada, Eesti- ega Liivimaal ei pädunud. Vastasel juhul oleks selliseid kirju säilinud hulga rohkem. Allpool nähtub ühtlasi, et nende kolme kindralkubernerite keelevalik võis sookaalutluse asemel lähtuda hoopis nende endi eelistustest – Tormassovi, Paulucci ja Lobanov-Rostovski kasutasid prantsuse keelt tunduvalt sagedamini kui nende baltisakslastest ametivennad.

Samuti on Dmitri Lobanov-Rostovski 1811. ja 1812. aastail saatnud kaks prantsuskeelset kirja Kuramaa tsiviilkubernerile.⁷⁷ 1811. aastast täitis seda ametit Friedrich Wilhelm von Sivers ning kirjutaja väljendab sama aasta 29. novembril saadetud kirjas rõõmu tema ametinimetamise osas

⁷⁴ O. Figes. Nataša tants, lk 133–135.

⁷⁵ Georg von Rauch. Boris von Uexküll und Hegels Rußlandbild. – Aus der baltischen Geschichte: Vorträge, Untersuchungen, Skizzen aus sechs Jahrzehnten. Sama autor. Hannover-Döhren: Hirschheydt, 1980, lk 426–437, siin lk 430–431.

⁷⁶ J. Lotman. Kultuur ja plahvatus, lk 81–82.

⁷⁷ RA, EAA.291.1.1016 (Riia sõjakubernerite, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 143–145. Lobanov-Rostovski von Siversile, 29.11.1811; RA, EAA.291.1.1018 (Riia sõjakubernerite, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 535–536. Lobanov-Rostovski Siversile, 26.03.1812.

ning usub, et Siversi-sugune võimekas inimene suudab valitsevasse kaosesse korda luua. Lobanov-Rostovski annab talle töö optimeerimise osas nõu ning teatab, et Siversi kõige tähtsam ülesanne saab olema korra loomine piirkonnas. Kui tsiviilkuberner nõu vajavat, võivat ta kirjutaja poole lahkesti pöörduda.⁷⁸ Teises, 1812. aasta märtsis saadetud kirjas käsitletakse kellegi Lindé süüasja. Lobanov-Rostovski palub värskelt tsiviilkubernerilt, et juhtum lahendataks võimalikult diskreetselt ning Venemaa seadustest kinni pidades. Tõenäoliselt ei ole kõnealune Lindé Venemaa kodanik – sellele viitab nii tema nimekuju kui asjaolu, et kindralkuberner mainib Kuramaa tsiviilkubeneri palvet süüaluse üle Venemaa seaduste järgi kohut mõista.⁷⁹

Kuigi täitis Sivers tsiviilkubeneri ülesandeid vahemikus 1811–1816, ei ole ükski teine kindralkuberner selle töö autorile teadaolevalt talle prantsuskeelseid kirju saatnud, Lobanov-Rostovski tegi seda aga lausa kaks korda. Siinkohal tuleks põhjust aga pigem hoopis kirja saatja kui adressaadi juurest otsida – Lobanov-Rostovski oli kindralkubeneri ametis vähem kui kaks aastat, ent siinses uurimuses eelistasid kindralkuberneridest just tema ja kolleeg Tormassov enim prantsuskeelseid kirju kirjutada. Lobanov-Rostovski otsus prantsuse keelt kasutada ei ole alati tingimata seletatav vastava valdkonnaga või sfääriga, mis prantsuse keelt nõudnuks – näiteks on tema kantseleis säilinud üks 1812. aastal saadetud kiri tundmatule adressaadile, kus kindralkuberner mainib lühidalt mingisugust pärandiküsimust. Nimelt nõudvat pärijad, kelle seas nimetatakse härra von Kruzet ja proua Obernibesovit, väljamakset, aga seda ei olevat Lobanov-Rostovski sõnul võimalik teha enne, kui pärimisõigust ka Dorpati (Tartu) kohtuinstantsile tõestatakse.⁸⁰

Kirja sisust ei nähtu, et tegemist oleks valdkonnaga, millest tuleks kindlasti prantsuse keeles kirjutada. Sellevõrra huvitavam on, et Lobanov-Rostovski seda tegi. Kuigi ei ole teada kirja adressaat, kelle isik võib-olla keelevelikut selgitaks, kujuneb selge muster just kirjutajast enesest – näib, et Lobanov-Rostovski jaoks on prantsuse keel igati adekvaatne töökeel. Lisaks sellele võib eeldada, et tõenäoliselt tundis vene päritolu Lobanov-Rostovski end prantsuse keeles mugavamalt kui saksa keeles – esimest läks tema varasemat karjääri vaadates ka rohkem vaja.

⁷⁸ RA, EAA.291.1.1016 (Riia sõjakubeneri, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 143–145. Lobanov-Rostovski Siversile, 29.03.1812.

⁷⁹ RA, EAA.291.1.1018 (Riia sõjakubeneri, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 535–536. Lobanov-Rostovski Siversile, 26.03.1812.

⁸⁰ Samas, lk 305. Lobanov-Rostovski tundmatule adressaadile, 29.02.1812.

Veel on iseäranis huvipakkuv Paulucci 1817. aasta kiri Riia postmeister Friedrich Wilhelm von Weyrauchile. Kindralkuberner teatab, et tutvus toimikutega ja uuris järele, miks paljud kaupmehed järsku oma kirju Riia asemel Miitavisse saatma on hakanud. Nimelt olevat ta leidnud adekvaatset tõestust, et Riias on korduvalt juhtunud, et postitöötajad on oma kantseleis võõraid kirju avanud, rikkudes sellega privaatsust ja põhjustades kaupmeestele (majanduslikku) kahju. Paulucci palub Weyrauchil koguda võimalikult palju infot, sh uurida oma töötajate võimalikke vastuargumente, enne kui ta saab otsuse vastu võtta ning asjast siseministrit ja ehk isegi keisrit teavitada.⁸¹ Selle kirja puhul jääb õhku küsimus – miks otsustas Paulucci just talle ikkagi prantsuse keeles kirjutada? Teiste Paulucci kantseleis säilinud prantsuskeelsete kirjade puhul on põhjus kergemini leitav, näiteks sobivad nii ülalmainitud kiri tundmatule vürstinnale kui kiri Prantsuse konsul Lidésare'ile, kellest lähemalt järgmises alapeatükis. Kumbki teade on seletatav kaasaja traditsiooniga kasutada nii naistega suhtlemiseks kui diplomaatilises asjaajamises prantsuse keelt, Weyrauchile saadetud teate prantsuskeelsuse põhjust välja selgitada oleks aga mõnevõrra keerulisem. Seda võib küll selgitada asjaolu, et prantsuse keel oli kõnealusel ajal ja veel hiljemgi rahvusvahelise posti keel.⁸² See võis küll Paulucci keelevelikut mõjutada, ehkki arvestades asjaolu, et ta muudiski olukordades prantsuse keelt meelsasti kasutas, võib eeldada, et pigem valis ta keele iseenesest, mitte adressaadist lähtuvalt.

Siin alapeatükis käsitletud kubermangusiseseid küsimusi käsitlevad prantsuskeelsed kirjad olid ainsad, mis kindralkuberner kantseleist vaadeldud perioodil (1787–1818) välja saadeti. Viie puhul neist võib prantsuse keele kasutamist seletada adressaatidega – need kirjad saadeti naistele ning võimalik, et saatja kaalutlused lähtusidki asjaolust, et just kõrgest soost naisi oli viisakas prantsuse keeles kõnetada. Kolm naissoost kirjasajaat olid selgelt kõrges sotsiaalses staatuses – kindraliproua Germann, vojevoodi naine proua Zyberg ja keegi vürstinna, samas ei ole kahe ülejäänud adressaadi – Dorothea Poppeni ja nimetu kirjasaja – seisus teada. Keelevelikut võib aga põhjendada ka saatja isiklik eelistus – analüüsitud kirjadest on viie autor Dmitri Lobanov-Rostovski, mis näikse viitavat, et ta eelistaski kohati prantsuse keelt kasutada. Samuti selgub järgmistes peatükkides, et ka Tormassov ja Paulucci kasutasid prantsuse keelt rohkem kui mõni baltisakslasest kindralkuberner. Samas on käsitletavast perioodist säilinud

⁸¹ RA, EAA.291.1.1029 (Riia sõjakuberner Filippo Paulucci allkirjastatud väljaläinud paberid). Lk 50–51. Paulucci Weyrauchile, 22.07.1817.

⁸² Näiteks lisas Üleilmne Postiliit nüüdisaja *lingua franca*, inglise keele, prantsuse keele kõrvale ametlikuks töökeeleks alles 1994. aastal: (s.n.). Languages. – Universal Postal Union. (s.a.), <https://www.upu.int/en/universal-postal-union/about-upu/history/languages> (18.05.2024).

prantsuskeelsed siseasju puudutavaid kirju ülimalt vähe, mistõttu tuleb tõdeda, et ehkki võib kirjade keelevelikule selgitusi leida, on selliste kirjade esinemine juhuslik. Siin võib mõningaid sarnasusi leida Offordi, Argenti ja Rjéoutski kirjeldatud olukorraga Aleksander I aegsel Venemaal – sealgi ei imbunud prantsuse keelt riigi siseasjadesse kuigivõrd, sellegipoolest aga suuremal määral kui Eesti- ja Liivimaal.⁸³

2.2 Kirjad keskvõimule ja mujale keisririiki

Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri kantseleist on läbivaadatud perioodil (1787–1818) säilinud üheksa sellist prantsuskeelset kirja, mis on saadetud Balti kubermangudest mõnesse muusse Vene keisririigi piirkonda või keskvõimule. 1805. aasta 19. aprillil on kindralkuberner Friedrich Wilhelm von Buxhöwden⁸⁴ kirjutanud lühikese teate Vilniuse piiskop Jan Nepomucen Kossakowskile, kus väljendab nõusolekut viimase sooviga rajada Ventspils oratoorium.⁸⁵ Umbes kuu aega hiljem, 17. mail, on ta piiskopile veel ühe kirja saatnud, seekord seoses kellegi Vilniuse tsistertslase Aziesko kaebusega küree Shouaichi vastu. Buxhöwden kirjutab, et tema kõrvu on sama küree kohta muudeltki allikatelt kaebusi kostunud ning loodab, et piiskop karistab küreed kirikuseaduste järgi nii selle kui teiste eksimiste ja häbiväärse käitumise eest.⁸⁶ Buxhöwdeni kantseleist on säilinud veel üks lakooniline prantsuskeelne kiri, adresseeritud *palatin* (vojevood) Zybergile (kirjutaja kirjutab nime prantsusepäraselt Sieberg). Kindralkuberner teatab, et Miitavis moodustatud komitee ei ole veel otsustanud, kuidas piirkonda rügemendid paigutatakse, mistõttu ei oska ta veel Zybergi küsimustele temale kuuluva Illuksti küla (lätipäraselt Ilükste) osas vastata.⁸⁷

Asjaolu, et Buxhöwden on Kossakowskile kaks sisult täiesti erinevat prantsuskeelset kirja saatnud, viitab sellele, et keeleveliku tagamaad ei tuleks otsida niivõrd teadete sisu, kuivõrd isikute ja nendevaheliste suhete juurest. Kuigi oli Vilnius kirja kirjutamise ajaks juba kümme

⁸³ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 301–312.

⁸⁴ Friedrich Wilhelm von Buxhöwden (1750–1811) lõpetas 20-aastaselt suurtüki- ja inseneriväe kadetikorpuse. Selle kooli õpilastele õpetati muuhulgas ka prantsuse keelt. Ta osales nii Vene-Türgi (1768–1774) ja Vene-Rootsi sõdades (1788–1790) kui Austerlitzi lahingus (1805). Vahemikus 1794–1796 oli ta Poola kuberner, 1797–1798 Peterburi sõjakuberner, 1803–1807 ja pärast Tormassovi lühikest ametiaega veel pool aastat Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkuberner.

⁸⁵ RA, EAA.291.1.1002 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Friedrich von Buxhöwdeni väljaläinud kirjad). Lk 52. Buxhöwden Kossakowskile, 19.04.1805.

⁸⁶ Samas, lk 142. Buxhöwden Kossakowskile, 17.05.1805.

⁸⁷ RA, EAA.291.1.1002 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Friedrich von Buxhöwdeni väljaläinud kirjad). Lk 242. Buxhöwden Zybergile, 24.06.1805.

aastat Vene keisririigile kuulunud, ei olnud tegemist venekeelse alaga.⁸⁸ Samuti oli Kossakowski emakeel poola keel. Näib, et Buxhöwden on nii Zybergi kui Kossakowski puhul lähtunud eeldusest, et prantsuse keele kui *lingua franca* kasutamise saab üsna kindel olla, et adressaat sõnumist täiel määral aru saab.

Buxhöwdeni kantseleis on samast aastast säilinud ka lühike prantsuskeelne teade vürst Andrei Razumovskile⁸⁹ kellegi brigadir Browne'i kohta, kellel olevat omandiga mingisugune probleem. Kindralkuberner teatab, et on teema Liivimaa tsiviilkubernerile edasi andnud ja lubab teatada, kui selle osas edasiminekuid on.⁹⁰ Perekond Razumovski frankofoonia oli välja kujunenud juba keisrinna Elisabeti ajal, ent kui Andrei isa Kirill adresseeris kohati välismaalasi ikkagi vene keeles, oli poja diplomaatilise karjääri ajaks prantsuse keele kasutamine juba nii diplomaatilises lävimises kui viisakas seltskonnas välja kujunenud.⁹¹ Andrei Razumovski jaoks oli prantsuse keel töökeel ning Buxhöwdeni jaoks nõudis *lingua franca* kasutamine arvatavasti vene keelest vähem vaeva.

1807. aastal saatis kindralkuberner Aleksander Tormassov kaks prantsuskeelset kirja parun Heinrich Ulrich von Korffile⁹². Esimeses selgitab ta, et on paruni edastatud kaebuse seoses kellegi härra Haudringiga kätte saanud ja lisab, et ta on ühtlasi vastavalt mehe palvele palunud Kuramaa kuberneril prantsuse desertöörile härra Miselile Prekulnis (Priekule) peavari määrata.⁹³ Teises kirjas teatab Tormassov, et Riia toidukomisjon on toiduainete transportimisel abiks olnud Kuramaa talupoegadele hüvitise määranud.⁹⁴ Korffile on 1811. aastal saatnud kaks prantsuskeelset kirja ka kindralkuberner Dmitri Lobanov-Rostovski. Mõlemad kirjad on paarirealised – ühes mainitakse kellegi Zorgenfrey kaebust soola konfiskeerimise kohta, teises

⁸⁸ 1795. aasta kolmanda Poola jagamise tagajärjel sai Vilniusest osa Vene keisririigist.

⁸⁹ Vürst Andrei Razumovski (1752–1836) oli Vene diplomaat. Alates 1779. aastast oli ta keisririigi esindaja Napoli kuningriigis, 1792. aastast aga Viini õukonnas keisri diplomaatiline esindaja.

⁹⁰ RA, EAA.291.1.1003 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Friedrich von Buxhöwdeni väljaläinud kirjad). Lk 78. Buxhöwden Razumovskile, 19.08.1805.

⁹¹ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. The French Language, lk 97. Samas, lk 313–326.

⁹² Parun Heinrich Ulrich von Korff (1765–1823) oli Kuramaalt pärit baltisaksa riigitegelane. Ta omandas hariduse Miiitavi Academia Petrinus, kus prantsuse keel oli osa õppekavast, hiljem Leipzigris ja Göttingenis. Ta alustas karjääri diplomaadina Rootsis ning aastail 1804–1819 oli ta Peterburis justiitskolleegiumi president. 1819. aastast oli ta ka senati liige: (*s.n.*). Korff, Heinrich Ulrich Casimir (Bar.) v. – Baltisches Biografisches Lexikon digital. (*s.a.*), <https://bbld.de/0000000042613957> (17.04.2024); W. Meyer. Die Gründungsgeschichte der Academia Petrina in Mitau: Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärungszeit in Kurland, lk 54.

⁹³ RA, EAA.291.1.1007 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Lk 127p. Tormassov Korffile, 16.07.1807.

⁹⁴ RA, EAA.291.1.1009 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Lk 1p. Tormassov Korffile, 9.10.1807.

uut seadust, mille kohaselt saab keskvoim Kuramaalt 50 nekruti värbamise eest 2000 rubla tasuda.⁹⁵ Asjaolu, et Korffile kirjutasid prantsuse keeles nii Tormassov kui Lobanov-Rostovski, võib eeldada, et kindralkuberneride prantsuse keele kasutamise põhjus seisnes paruni isiklikus keele-eelistuses.

Dmitri Lobanov-Rostovski saatis 1812. aastal kindralmajor Oppermannile⁹⁶ lühikese prantsuskeelse kirja palvega protežeerida kedagi kolonel Obrutševi, kes hiljuti Revalis (Tallinn) uuele ametikohale määratud.⁹⁷ Tõenäoliselt on kirja adressaat Karl Oppermann, kes oli pärit Saksa-Rooma keisririigi osariigist ja ei ole põhjust arvata, et ta vene keelt enne seda oskas või selle täielikult Vene keisririigi teenistuses omandas. Seetõttu näib, et siingi pidas Lobanov-Rostovski paremaks välismaalast *lingua franca* abil, mitte riigikeeles kõnetada. Samuti nähtub tema kantsleist väljunud kirjadest läbivalt, et võrreldes teiste ametikaaslastega eelistaski ta märgatavalt rohkem prantsuse keelt kasutada.⁹⁸

Kokku saadeti, nagu öeldud, kindralkubernerite kantsleist vahemikus 1787–1818 üheksa Eesti- ja Liivimaa välist, ent keisririigi siseasju puudutavat prantsuskeelset kirja. Selgub, et neist nelja kirja autor on Buxhöwden ning näib, et kõigis kirjades lähtus ta kaasaegsest *lingua francast* – tõenäoliselt oli muu emakeelega inimesi kõige kindlam prantsuse keeles kõnetada. Ülejäänud kirjade autorid on Tormassov ja Lobanov-Rostovski, kes, nagu eelmises alapeatükiski selgub, prantsuse keelt meelsasti kasutasid ja seda tõenäoliselt saksa keelele eelistasidki. Samas selgub siitki tõsiasi, et kõnealusest perioodist ei ole kirju säilinud sugugi palju ning kui kohatiesinevad eelistused välja arvata, oli sellise sisuga kirjade esinemine sellal harv.

⁹⁵ RA, EAA.291.1.1016 (Riia sõjakubernerite, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 73. Lobanov-Rostovski Korffile, 15.11.1811. Samas, lk 75. Lobanov-Rostovski Korffile, 16.11.1811.

⁹⁶ Karl Oppermann (1766–1831) oli Hessen-Darmstadtite maakrahvkonnast pärit sõjaväelane. Lisaks inseneriharidusele oli ta omandanud ka prantsuse, kreeka ja ladina keele. 1783. aastal astus Oppermann leitnandina Vene keisririigi sõjaväkke. Venemaa lipu all osales ta nii Vene-Rootsi sõjas (1788–1790) kui sõjas Napoléoni vastu.

⁹⁷ RA, EAA.291.1.1018 (Riia sõjakubernerite, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 582–582p. Lobanov-Rostovski Oppermannile, 2.04.1812.

⁹⁸ RA, EAA.291.1.1013 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad); RA, EAA.291.1.1016., (Riia sõjakubernerite, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad); RA, EAA.291.1.1018 (Riia sõjakubernerite, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad).

2.3 Diplomaatiline kirjavahetus

Vahemikus 1787–1818 väljus kindralkubeneri kantseleist kokku 17 diplomaatilise sisuga kirja. 1807. aastal täitsid kindralkubeneri ülesandeid kordamööda Friedrich Wilhelm von Buxhöwden, märtsikuust detsembrini Aleksander Tormassov, pärast veidi aega jälle Buxhöwden.⁹⁹ Sel aastal saatis Buxhöwden Preisi konsul Hellmundile ühe prantsuskeelse kirja, Tormassov lausa kolm.¹⁰⁰ Esimene annab diplomaadile lühikese ülevaate lahkunud Runtzenimelise Kuramaa nõuniku pärandi jagamise seisust. Tormassov teavitab, et preislaste kinni võetud prantsuse sõjavangid viiakse Riiga ning palutakse tal aidata seda organiseerida ning transpordikulusid katta. Teises kirjas annab Tormassov teada, et mõni prantsuse sõjavang on teel haigestunud ning palub konsulil nende tervenemise järel vastavad korraldused teha, et vangid nende valvurkonnale järele jõuaksid. Kolmandas võib juba nende tervenemisest ja määratud teekonna jätkamisest lugeda, ent Tormassov palub endiselt konsulilt selle korraldamiseks ainelist abi.¹⁰¹

Venelasest Tormassovi puhul pole ehk niivõrd üllatav, et ta Preisi konsulile prantsuse keeles kirjutab – 19. sajandi alguseks oli Venemaal kujunenud traditsioon diplomaatiaga seotud küsimustes prantsuse keelt kasutada. See kehtis nii välissuhtluses kui venelastest kolleegide vahel ja oli omandanud argise mõõtme.¹⁰² Kahtlemata olnuks Tormassov konsuliga ka saksa keeles suhtlemiseks piisavalt pädev, ent et nii saksa kui prantsuse keel olid tema jaoks võõrkeeled ning et enamasti eelistati välissuhtluses just viimast, on tema valik mõistetav. Mõnevõrra üllatav võib aga näida Buxhöwdeni otsus preislasele prantsuse keeles kirjutada. Mõlemad tundsid end saksa keeles, mis oli arvatavasti kummagi emakeel, kindlasti mugavamalt, milleks suhtlust komplitseerida?

Tuleb arvestada, et kaks meest pidasid ametlikku diplomaatilist suhtlust – sellega kaasnesid vältimatult teatud vormelid ja nõuded, mida täita. Briti ajaloolase Jeremy Blacki sõnul peeti prantsuse keelt juba 17. sajandi Euroopas oluliseks diplomaatiliseks keeleks. 18. sajandiks oli

⁹⁹ Eesti ajalugu, IV. Mati Laur (tegevtoim). Tartu: Ilmamaa, 2003, lk 52–122, siin lk 118–122.

¹⁰⁰ RA, EAA.291.1.1002 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Friedrich von Buxhöwdeni väljaläinud kirjad). Lk 15. Buxhöwden Hellmundile, 5.04.1805; RA, EAA.291.1.1008 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Lk 13. Tormassov Hellmundile, 2.08.1807; Samas, lk 41. Tormassov Hellmundile, 11.08.1807; Samas, lk 43. Tormassov Hellmundile, 13.08.1807.

¹⁰¹ RA, EAA.291.1.1008 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Tormassov Hellmundile, 2.08.1807; Samas, lk 41. Tormassov Hellmundile, 11.08.1807; Samas, lk 43. Tormassov Hellmundile, 13.08.1807.

¹⁰² D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 295–301.

selle tähtsus veelgi kasvanud – prantsuskeelsed riikidevahelised kokkulepped olid saanud tavaks ja mingil määral peeti selles keeles ka diplomaatilist kirjavahetust.¹⁰³ Prantsuse keelt loetakse riikidevahelistes suhetes domineerivaks 1919. aasta Versailles’ rahulepingu allkirjastamiseni, järgmisena haaras juhtrolli inglise keel.¹⁰⁴ Samuti võis rolli mängida kahe erineva emakeelega inimese dialoogis sageli kasutatav viisakusvormel, mille kohaselt valitakse suhtluseks kolmas, nn neutraalne keel. Siinkohal sobis *lingua franca* selliseks keeleks väga hästi.

Prantsuse keele kasutuskontekste ja nende ulatust Venemaal uurinud Derek Offord, Vladislav Rjéoutski ja Gesine Argent pakuvad prantsuse keele kujunemisel Euroopa diplomaatia *lingua franca*s mitut tegurit, ent selle uurimuse kontekstis on neist kõige asjakohasem põhjendus asjaolu, et saksa keele mitmesugused erivormid ja dialektid erinesid riigiti niivõrd suurel määral, et arusaamatuste vältimiseks peeti paremaks kasutada prantsuse keelt.¹⁰⁵ Samas ei ole põhjust arvata, et baltisakslane ja preislane teineteisest aru ei võiks saada – ülemsaksa keelt tunti mõlema kodupiirkonas. Pigem näib tõenäoline, et kindralkuberner kasutas preislasega prantsuse keelt diplomaatilist traditsiooni või nn neutraalset kolmandat keelt silmas pidades, mitte niivõrd seepärast, et tal muud valikut olnud ei oleks.

Feliks Gornischeff leiab doktoritöös Vene keisririigi baltisakslastest diplomaatide panuse kohta, et valdavalt kasutasid käsitletud isikud nii ameti- kui eraasjade ajamiseks just prantsuse keelt.¹⁰⁶ Ta tugineb selles argumendile, et nende diplomaatide kirjavahetus ja isiklikud ülestähendused on prantsuskeelsed ning et vene keelt nad enamasti ei osanud. Kuidas ka ei oleks Balti kubermangudest pärit teenistujatega, kes Venemaa *corps diplomatique*’i kuulusid, siis muuhulgas diplomaatilisi ülesandeid täitvate Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberneride kohta seda nii julgelt väita ei saa. Baltisaksa päritolu diplomaat, kes tööülesannetest tulenevalt iga päev prantsuse keelt rääkima pidi, oli tõepoolest ilmselt selle rääkimisega nii harjunud, et rääkis ka preislasega prantsuse keeles. Samas oli siin töös käsitletaval perioodil vaadeldud missiivide põhjal (Eesti-,) Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite esimene töökeel just saksa keel ning prantsuskeelset kirjavahetust leidub harva.¹⁰⁷

¹⁰³ J. Black. A History of Diplomacy, lk 74–75. Samas, lk 110–111.

¹⁰⁴ D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. The French Language, lk 265–266.

¹⁰⁵ Samas, lk 265.

¹⁰⁶ F. Gornischeff. Venemaa suhted Preisimaaga, lk 70–71.

¹⁰⁷ RA, EAA.291.1.985–1031 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite missiivid ja väljaläinud kirjade registrid, 1787–1818).

Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri ja Riia sõjakubeneri Magnus Gustav von Esseni¹⁰⁸ 1812. aasta juulis ja augustis saadetud seitset prantsuskeelset kirja Englise admiral Thomas Martinile võib lausa korrespondentsiks pidada. Kirjavahetuse asjaolu liitlasvõimu sõjalise esindajaga on mõistetav – Napoléon Bonaparte'i *Grande Armée* oli juuni lõpus Venemaa piiri ületanud ja liikus jõudsalt Moskva poole. Suurbritanniast kujunes Venemaa tähtsamaid liitlasi ning Esseni saadetud kirjadestki nähtub, et sõjaolukorras hoiti pidevat sidet. Näib, et kindralkuberner teavitab kahe kuu vältel admiralit ainult tõeliselt headest uudistest – selleks ajaks juba väejuhi rolli täitva Tormasovi võitudest, kiidusõnu jätkub ka Englise kapten Henry Stuartile¹⁰⁹, kes olevat Riia kaitsmisel tõelist kangelaslikkust üles näidanud. Lisaks teavitab Essen Martinit kaubalaevade sõidulubadega seonduvas ning pühendab eraldi kirja üldise rõõmutunde väljendamisele nii kahe mehe kui Vene- ja Inglismaa vahelises koostöö üle.¹¹⁰ Kirjavahetust on oma monograafias *1812. aasta Eestis ja Lätis* lühidalt maininud ka Rein Helme, kes aga vaid kirjavahetuse toimumist (mitte aga keelevalikut) sedastas ja lisas, et keiser toimunu heaks kiitis.¹¹¹

Arvatavasti lähtus Essen prantsuse keele kasutamisel *lingua francast* – ei ole teada, kas tal inglise keele pädevus oli, ent diplomaatia keel oli tal nähtavasti selge. Tänapäevasele vaatele võib näida kummastav, et sõja ajal prantsusevastasest riigist nagu Venemaa üldse prantsuskeelseid kirju saadeti, rääkimata siis Napoléoni-vastase sisuga teadetest, mis adresseeritud teisele sarnase meelsusega riigi – Inglismaa – esindajale. Siin on aga oluline meeles pidada, et kuigi on nüüdsel ajal riik, rahvus ja nende kõneldav keel inimeste teadvuses üksteisega äärmiselt tihedalt seotud, ei ole alati nii olnud. Erinevas suhtumises Prantsusmaasse ja prantsuse keelde ei olnud alati tingimata midagi iseäralikku. Riia linna tähtsust Vene keisririigi kaitses 1812. aasta sõjas uurinud Anitas Čerpinkas, näiteks, viitab samuti, et suurem osa tema kasutatud allikatest on aastatest 1810–1812 pärinevad saksa-, prantsus- või venekeelsed ametnike ja

¹⁰⁸ Magnus Gustav von Essen (1759–1813) oli Vene keisririigi sõjaväelane. Karjääri jooksul võttis ta muuhulgas osa Vene-Rootsi sõjast (1788–1790) ning Napoléoni-vastasest sõjategevusest. Ta oli ka 1812. aastal lühikest aega Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner ning saadeti samal aastal erru.

¹⁰⁹ Esseni kirjavahetust admiral Martiniga ning Henry Stuartit mainib Riia tähtsust 1812. aasta sõjas käsitlevas doktoritöös ka Anitas Čerpinkas. Autor märgib, et mõlemad mainitud Englise mereväelased kiitsid kindralkubeneri ja leidsid ta olevat äärmiselt suhtlusaldis: Anitas Čerpinkas. Rõgas nozīme Krievijas impērijas aizsardzības sistēmā 1812. gada karā. Doktoritöö. Juhendaja Gvido Straube. Riia 2010, lk 14–119, siin lk 118–119.

¹¹⁰ RA, EAA.291.1.1019 (Riia sõjakubeneri Magnus Gustav von Esseni allkirjastatud väljaläinud paberid). Lk 140p. Essen Martinile, 15.07.1812; Samas, lk 145p. Essen Martinile, 16.07.1812; Samas, lk 209p–210. Essen Martinile, 31.07.1812; Samas, lk 210. Essen Martinile, 31.07.1812; Samas, lk 217. Essen Martinile, 1.08.1812; Samas, lk 246. Essen Martinile, 7.08.1812; Samas, lk 246p–247. Essen Martinile, 7.08.1812.

¹¹¹ Rein Helme. 1812. aasta Eestis ja Lätis. Tallinn: Olion, 1990, lk 16.

ohvitseride dokumendid.¹¹² See näitab, et Esseni ja Martini kirjavahetuse prantsuskeelsus ei olnud sugugi erandlik. Ka Offord, Rjéoutski ja Argent osutavad, et *prestiižne oli prantsuse keel ise, mitte tingimata Prantsusmaa või prantslased*.¹¹³ Nähtavasti ei kaalunud ka kõnealuse näite puhul Prantsusmaa vastu meelestatud olukord üle *lingua franca* tähtsust.

Vähem kui aasta kindralkubeneri rolli täitnud Tormassov saatis 1807. aastal veel mõne diplomaatilise sisuga prantsuskeelse kirja.¹¹⁴ Näiteks kirjutas ta prantsuse keeles Preisi kindral Ernst von Rūchelile, seoses Danzigist teekonda alustanud kasakatest sõjaväelastega, kes Königsbergi kandis haigestunud ja sealsesse haiglasse paranema jäetud olid. Kindralkuberner tänab kindralit haigete vastuvõtmise ning lubaduse eest hoolitseda nende edasise jõudmise eest Venemaale.¹¹⁵ Sõjavangide teemat käsitleb Tormassov ka kahes prantsuskeelses kirjas feldmarssal Kalkreuthi adjutantile Karl Heinrich von der Goltzile. Esimeses edastab ta teate Dünamünde kindluse komandöriilt, kes kannab ette ühe prantsuse sõjavangi, leitnant de Girondelle'i heast käitumisest ja preislaste abistamisest. Tormassov palub omakorda Goltzil teade oma kuninga silme ette toimetada. Teises, mõni aeg hiljem saadetud kirjas teavitab ta adjutanti taas kaheksast prantsuse sõjavangist, kes on Riias haigestunud ning kelle tervenemise järel lõppsihtkohta toimetada saab.¹¹⁶

Kõik kolm kirja on lühikesed ja informatiivsed – siin ei ole tegemist austusavalduse või prantsuse keele oskusega kelkimisega, sõja kestel poleks selleks aegagi olnud. Need tõestavad ehk enim prantsuse keele olulisust diplomaatiliste teadete edastamise viisina ka siinmail – prantsuse keel oli selles sfääris vähemalt mingil määral levinud, samuti oli selleks piisav kompetents. Tormassov jõudis võrreldes varasemate ja hilisemate käsitletud perioodi ametivendadega proportsionaalselt rohkem prantsuskeelset korrespondentsi pidada. Arvestades, et tegemist on Peterburile ja õukonnale lähedalseisva venelasega, oli prantsuskeelne kirjavahetus teiste riikide esindajatega talle tõenäoliselt üsna enesestmõistetav

¹¹² A. Čerpinskas. Rīgas nozīme Krievijas, lk 14.

¹¹³ G. Argent, V. Rjéoutski, D. Offord (toim). European Francophonie, lk 28.

¹¹⁴ RA, EAA.291.1.1007 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Lk 129. Tormassov Rūchelile, 16.07.1807; RA, EAA.291.1.1008 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Lk 28. Tormassov Goltzile, 6.08.1807. Samas, lk 120. 21.09.1807. Samas, lk 84. Tormassov Bonayle, 1.09.1807.

¹¹⁵ RA, EAA.291.1.1007 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Lk 129. Tormassov Rūchelile, 16.07.1807.

¹¹⁶ RA, EAA.291.1008 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Lk 28. Tormassov Goltzile, 6.08.1807. Samas, lk 120, 21.09.1807.

ning arvatavasti saksa keelele eelistatav. Samuti võis siingi rolli mängida ülalmainitud viisakas kolmas keel.

Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri 17 diplomaatilise sisuga kirja seast on kolm adresseeritud Prantsuse diplomaatidele. Näiteks saatis Tormassov prantsuskeelse kirja markii Charles-François de Bonnayle¹¹⁷, Prantsuse diplomaadile, kes parajasti Miitavis viibis. Kindralkuberner Tormassov teatab Bonnayle, et tema valitseja on diplomaadile Miitavi lossi sisustamise tarbeks 19 275 rubla eraldanud.¹¹⁸ Arvatavasti oli see endine Kuramaa hertsogite residents määratud Bonay elupaigaks. Samuti leidub kindralkubeneri missiivide seas toonase Liivi- ja Kuramaa kubeneri, hilisema Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkubeneri Filippo Paulucci 1817. aasta kiri Prantsuse konsul Lidésare'ile¹¹⁹ seoses murega, et paljud kodanikud tahtvat saatkonna asemel tema enese kaudu Venemaa valitsuse või tema valitsusalasse puutuvaga seoses ühendust võtta. Paulucci palub konsulil kaasmaalastele meenutada, et välisriigiga tuleb kontakti luua läbi Prantsusmaa enese saatkondade, so konsuli enda – otsene pöördumine sõjakubeneri poole põhjustavat talle tarbetut postikulu.¹²⁰ Nii Tormassov kui Paulucci võtsid vastavalt markii de Bonnay' ja Lidésare'iga ühendust just prantsuse keeles esiteks seetõttu, et prantsuse keel oli kirjade saatmise ajaks riikidevahelise suhtluse *lingua francana* aina enam kanda kinnitamas. Teine põhjus võib peituda asjaolus, et mõlemad mehed olid rahvuselt prantslased ning tõenäoliselt ei tulnud venelasest Tormassovile ega itaallasest Pauluccile mõttesegi püüda neid mõnes teises keeles kõnetada.

Samas ei pruukinud igasugune kirj vahetus diplomaatidega sugugi tingimata ainult kahe riigi vahelist poliitikat puudutada – kindralkuberner Dmitri Lobanov-Rostovski läkitas mõni aasta varem, 1811. aastal kirja kellelegi Prantsuse konsul Sadelile. Ta tänas meest, et viimane oli temaga jaganud uudist uut tüüpi linamasina leiutamise kohta, ent tões, et on selle kohta juba Peterburi ja Moskva häälekandjatest lugenud.¹²¹ Ehkki oli tegemist pea et eraviisilise kirjaga –

¹¹⁷ Charles-François de Bonnay (1750–1825) oli vanast aadlisuguvõsast põlvnev Prantsuse riigimees ja diplomaat. 1805. aastal palus teda endale Miitavisse seltsiks sealses lossis resideeruv maapakku saadetud Louis Stanislas Xavier, hilisem Prantsuse kuningas Louis XVIII. Bonnay ei läinud sinna kuigi suure entusiasmi ja kurtis, et selles väga igavas lossis maailma otsas valdab teda spliin: François Duluc. Le marquis de Bonnay: Le père oublié des droits de l'homme. Pariis: Passés Composés, 2022.

¹¹⁸ RA, EAA.291.1.1008 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Aleksander Tormassovi väljaläinud kirjad). Lk 84. Tormassov Bonayle, 1.09.1807.

¹¹⁹ Nimi on translitereeritud kirillitsast. Nime originaalkuju: Лидесар.

¹²⁰ RA, EAA.291.1.1029 (Riia sõjakubeneri Filippo Paulucci allkirjastatud väljaläinud paberid). Lk 346–346p. Paulucci Lidésare'ile, 2.11.1817.

¹²¹ RA, EAA.291.1.1013 (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubeneri Dmitri Lobanov-Rostovski väljaläinud kirjad). Lk 223. Lobanov-Rostovski Sadelile, 19.06.1811.

igatahes ei olnud see rangelt võttes kindralkubeneri ametitegevusega seotud – oli tegemist siiski võõrriigi saadiku ja, mis veelgi tähtsam, prantslasega. Nii ei ole ka siin tarvet keeleveliku langetamise põhjust kaugelt otsida.

Kui välja arvata kindralkubeneride kirjavahetused Preisi konsul Hellmundi, Inglise admiral Martini ning adjutant Goltziga, on kindralkubeneri kantseleist saadetud prantsuskeelsed kirjad üksikud, st adressaadile on saadetud vaid üks prantsuskeelne kiri. Neis käsitletud teemad on tõeliselt mitmekesised – raha eraldamine residentsi sisustamiseks, teated Napoléoni vastu peetava sõja üksikasjade kohta, administratiivsed teated jne. Kõikide kirjade keelevelikut võib seletada prantsuse keele staatusega nii kaasaja *lingua franca* kui diplomaatia keele, aga ka nn viisaka kolmanda keelena. Samas nähtub siitki, et iseäranis Tormassov eelistas prantsuse keelt kasutada üsna sageli. Sellegipoolest on tegemist üksikute kirjade või kirjavahetustega mitmekümne aasta vältel. See viitab asjaolule, et prantsuse keele esinemine selle institutsiooni diplomaatilise sisuga kirjades on tõenäoliselt juhuslik. Seega ei olnud Eesti- ja Liivimaa valitsev olukord sugugi sarnane Derek Offordi, Vladislav Rjéoutski ja Gesine Argenti uurimuses kirjeldatud Venemaa üldise olukorraga, kus prantsuse keel oli diplomaatide ja välisministeeriumi töötajate seas äärmiselt levinud ja järjekindlalt kasutusel.¹²² Gornischeffi doktoritöös käsitletud baltisakslastest diplomaatidegi prantsuskeelsust võib selgitada asjaoluga, et nemad töötasid *päris Venemaal*, mitte Balti kubermangudes. Üksikud kindralkubeneri kantseleis säilinud prantsuskeelsed kirjad viitavad sellegipoolest asjaolule, et kohati võidi Venemaa ja Euroopa diplomaatilisest traditsioonist kinni pidada.

¹²² D. Offord, V. Rjéoutski, G. Argent. *The French Language*, lk 278–301.

3. Eesti- ja Liivimaa rüütelkondade esindajate prantsuskeelsed kirjad

3.1 Eestimaa rüütelkonna saadetud prantsuskeelsed kirjad

Eestimaa rüütelkonna väljaläinud kirjade seas leidub vaadeldaval perioodil üsna vähe prantsuskeelseid kirju, valdavalt ajas rüütelkond asju saksa keeles.¹²³ See on loogiline, sest erinevalt kindralkuberneri institutsioonist piirdus rüütelkonna asjaajamine peamiselt Eesti- ja Liivimaaga, kus prantsuse ega vene keelt tingimata vaja ei läinudki.

Säilinud prantsuskeelsed kirjad näivad aga enamasti olevat seotud suhtlusega keskvoimuga Peterburis ja püüuga vene keelt vältida – 1803. aastal ja 1824. aastal on vastavalt Gustav Heinrich von Rosenthal¹²⁴ ja Paul Friedrich von Benckendorff¹²⁵ mõlemad saatnud rüütelkonna peameheks saamise puhul prantsuskeelse kirja Peterburi. Rosenthal adresseeris kirja siseminister Viktor Kotšubeile¹²⁶, Benckendorff tegelikule salanõunikule Pjotr Lopuhhinile, siseminister Vassili Lanskoile, justiitsminister Dmitri Lobanov-Rostovskile, rahandusminister Georg von Cancrinile, usuaşjade ja rahvahariduse minister Aleksander Golitsõnile ning sõjaminister Aleksander Tatištševile. Lühikesed kirjad on sisult ühtmoodi deklaratiivsed, mõlemad mehed väljendavad rõõmu selle au osaliseks saamise eest ja loodavad adressaadi heakskiidule ja kaitsele.¹²⁷ Kui panna 19. sajandi esimese veerandi Eestimaa rüütelkonna

¹²³ RA, EAA.854.2.682–689 (Eestimaa rüütelkonna koosolekute protokollid, 1803–1810); RA, EAA.854.2.883–890 (Eestimaa rüütelkonna sissetulnud kirjad, 1803–1810); RA, EAA.854.1.283–298 (Eestimaa rüütelkonna väljaläinud kirjade kontseptid, 1787–1824). Töö mahtu silmas pidades ei ole läbi vaadatud mitte kõiki Eestimaa rüütelkonna väljaläinud kirju – uuritud on neid, mis on eraldi väljaläinud kirjade nimelistesse säilikutesse köidetud, mitte aga neid, mis on leitavad protokolliraamatute lõpus.

¹²⁴ Gustav Heinrich von Rosenthal (1753–1829) teenis (John Rose'i nime all) vahemikus 1775–1784 Põhja-Ameerika sõjaväes. Seejärel naasis ta Eestimaale, kus oli vahemikus 1803–1806 rüütelkonna peamees ning panustas ses vahemikus 1804. aasta talurahvaseaduste väljatöötamisse. Prantsuse keele oskuse omandas ta Tallinna toomkoolis: (s.n.). Wetter-Rosenthal, Gustav Heinrich v. (1753–1829). – Baltisches Biografisches Lexikon digital. (s.a.), <https://bbld.de/GND1180316509> (29.04.2024); A. Vösa. Toomkool 1710–1819, lk 91–94.

¹²⁵ Paul Friedrich von Benckendorff (1784–1841) täitis alates 1824. aastast kolm aastat Eestimaa rüütelkonna peamehe rolli, 1826. aastast kuulus ta tõeliste riiginõunike sekka. Aastast 1833 täitis ta surmani Eestimaa tsiviilkuberneri ametit.

¹²⁶ Alexander von Tobien osutab oma uurimuses, et ka näiteks Friedrich Wilhelm von Sivers on Kotšubeile prantsuse keeles kirjutanud. See lubab alapeatüki järgnevat sisu arvestades eeldada, et seda keelt eelistatigi just Kotšubeile kirjutades kasutada: Alexander von Tobien. Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert: Die Vollendung der Bauernbefreiung. Riia: Löffler, 1911, lk 202–208, siin lk 203.

¹²⁷ RA, EAA.854.2.682 (Eestimaa rüütelkonna maapäeva protokoll). Lk 109. Rosenthal Kotšubeile, 7.02.1803; RA, EAA.854.1.298 (Eestimaa rüütelkonna väljaläinud kirjade kontseptid). Lk 29–30. Benckendorff mitmele adressaadile, 12.02.1824.

aukandja valiku ette, kas kasutada keskvõimuga suhtlemiseks vene või prantsuse keelt, eelistas ta tõenäoliselt viimast, sest see kompetents oli tal üsna kindlasti olemas. Arvestades ka, et toonane *lingua franca* oli mõlemale poolele selge (keskvõimu ladviku prantsuse keele pädevuses ei ole kahtlust), oli selle kasutamine lihtsam kui saksakeelne teade vene keelde ümber panna.

Eestimaa rüütelkonna sissetulnud ja väljaläinud kirjade kontseptide seas on säilinud ka peamees Rosenthali kirjavahetus Tallinna sõjakuberner Aleksei Spiridoviga, kus arutatakse *Ungru krahvi* Otto Reinhold von Ungern-Sternbergi vahi alla võtmist seoses kapten Carl Johan Malmi tapmisega.¹²⁸ Peamees kirjutab, et Ungern-Sternbergi kui matrikuleeritud Eestimaa aadlikku ei tohi enne süüdimõistmist arreteerida, sest see on rüütelkonna privileegidega selges vastuolus.¹²⁹ Spiridov vastab lühidalt, et parun on vahi alla võetud vürst Golitsõni korraldusel.¹³⁰ Umbes kümme päeva hiljem kirjutab Spiridov Rosenthalile uuesti teatega, et sai Golitsõnilt kirja, milles on selgitatud paruni arreteerimise põhjused, ning et saadab sellest peamehele koopia.¹³¹ Arvestades Spiridovi vene päritolu, oli prantsuse keele kasutamine tõenäoliselt tingitud kas otsusest kasutada ei kummagi emakeelt – vene ega saksa –, vaid kolmandat neutraalset varianti. Samuti võis siin rolli mängida Rosenthali püüd vene keelt vältida, liiatigi kui küsimus puudutas Eestimaa kubermangu siseasju.

Rüütelkonna sissetulnud kirjade seas on säilinud ka üks 1803. aasta *mémoire*, millele on alla kirjutanud Liivimaa rüütelkonna esindaja Burchard von Vietinghoff ja Eestimaa rüütelkonna esindaja (maanõunik) Johann Friedrich von Ungern-Sternberg, kes täitis muuhulgas ka Tartu ülikooli asekuraatori rolli.¹³² Näib, et tegemist on koopiaga keisrile esitatud palvest Tartu keiserliku ülikooli osas. Pikas kirjas selgitatakse esmalt kooli asutamise ajalugu ning rõhutatakse-põhjendatakse läbivalt selle sõltumist kohalikest rüütelkondadest. Kirjutajad esitavad keisrile palve taastada kohalikule aadlile volitus akadeemia professoreid ise määrata,

¹²⁸ Ungern-Sternberg mõisteti hiljem tapmises süüdi ning saadeti 1804. aastal Siberisse asumisele, kuhu jäi elu lõpuni: (s.n.). Ungern-Sternberg, Otto Reinhold Ludwig Frh. v. (1744–1811). – Baltisches Biografisches Lexikon digital. (s.a.), <https://bbld.de/000000097738351> (29.04.2024).

¹²⁹ RA, EAA.854.2.682 (Eestimaa rüütelkonna maapäeva protokoll). Lk 110. Rosenthal Spiridovile, 13.02.1803.

¹³⁰ RA, EAA.854.2.883 (Eestimaa rüütelkonna sissetulnud kirjad). Lk 18. Spiridov Rosenthalile, 14.02.1803.

¹³¹ Samas, lk 39. Spiridov Rosenthalile, 26.02.1803.

¹³² RA, EAA.854.2.884 (Eestimaa rüütelkonna sissetulnud kirjad). Lk 185–186p. Koopia Ungern-Sternbergi ja Vietinghoffi palvest keisrile, 29.04.1803. Siin lk 185.

misläbi võiksid nad kooli toimimises kaalukamat rolli mängida.¹³³ Näib, et siingi on kummagi rüütelkonna esindajad vene keelt vältides keisri poole prantsuse keeles pöörduda otsustanud.

Palvele saatis prantsuskeelse vastuse siseminister Kotšubei, teatades, et tutvustas taotlust keisrile, ent sai eitava vastuse – põhjus, miks rüütelkondadel Peeter I ajal kooli administratsioonis niivõrd suur sõnaõigus oli, peitus kõnealusel ajal *kauguses, millest Venemaa tsivilisatsiooni suhtes seisis*.¹³⁴ Enam ei olevat tänu keisri pingutustele hariduse vallas sellisel sõltumisel kohalikust aadelkonnast aga põhjust. Kotšubei lubab, et Eesti- ja Liivimaa rüütelkonnad mõistavad tulevikus kindlasti keisri sellist otsust ning et lõppeks on see kõigile osapooltele kasulik.¹³⁵ Kotšubei võis prantsuse keelt kasutada isiklikkuse alusel – tegemist ei olnud eraviisilise kirjaga, ent võib-olla näis prantsuse keele kasutamine (iseäranis halva uudise teatamisel) sel korral sobivam. Muil juhtudel kirjutab Kotšubei rüütelkonna peamehele valdavalt vene keeles, mistõttu on seekordne keelevalik erandlik. Samuti ei ole teada, et sel perioodil oleks teistele keskvõimule saadetud prantsuskeelsetele kirjadele samas keeles vastatud.¹³⁶

Valdava saksa- ja kohatise prantsuskeelsusega seostuvad ka üksikasjad Eestimaa rüütelkonna peamehe Otto von Stackelbergi¹³⁷ reisist Peterburi. Nimelt osales ta seal riiginõukogu seaduste koostamise komitee Eestimaa asjadega tegeleva osakonna töös.¹³⁸ 1810. aasta alguse maapäeva protokollis on kirja pandud tema aruanne tehtust ja kohtumistest siseminister Aleksei Kurakiniga. Muuhulgas on Stackelberg kirjeldanud, kuidas kõigepealt loeti keskvõimu kommentaarid ette ning Eestimaa esindajate tarbeks sellest ka saksakeelne tõlge tehti. Talurahvaseadusi arutades olevat rüütelkonna esindajad keskvõimule oma seisukohad kirjutanud saksa keeles ja kohe ka prantsuse keelde tõlkinud.¹³⁹ Näib, et komitee Eestimaa

¹³³ RA, EAA.854.2.884 (Eestimaa rüütelkonna sissetulnud kirjad). Lk 185–186p. Koopia Ungern-Sternbergi ja Vietinghoffi palvest keisrile, 29.04.1803, lk 185–186p.

¹³⁴ RA, EAA.854.2.884 (Eestimaa rüütelkonna sissetulnud kirjad). Lk 187. Kotšubei Ungern-Sternbergile ja Vietinghoffile, (s.d.).

¹³⁵ RA, EAA.854.2.884 (Eestimaa rüütelkonna sissetulnud kirjad). Lk 187. Kotšubei Ungern-Sternbergile ja Vietinghoffile, (s.d.).

¹³⁶ RA, EAA.854.2.883–890 (Eestimaa rüütelkonna sissetulnud kirjad). 1803–1810.

¹³⁷ Otto Gustav von Stackelberg (1771–1811) oli vahemikus 1809–1811 Eestimaa rüütelkonna peamees.

¹³⁸ Stackelbergi reisi kohta Peterburi vt lähemalt: Jaan Konks. Eestimaa feodaal-pärisorjuslik põllumajandus ja talurahva olukord XVIII saj. lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel. Tartu: Hans Heidemanni nim. trüükoda, 1960, lk 288–291. Samas märgib Konks, et Stackelbergile esitati 1804. aasta talurahvaseaduse kohta tehtud märkused kirjalikult saksa keeles.

¹³⁹ RA, EAA.854.2.689 (Eestimaa rüütelkonna maapäeva protokoll). Eestimaa maapäeva protokoll, 21.02.1810.

osakonna töö oligi tõeline keeltepaabel, kus töö käis mitmes keeles ja seisukohtadest-dokumentidest mitu erikeelset varianti loodi.

Ülalmainitud keskväimu tendentsi prantsuskeelsetele kirjadele samas keeles mitte vastata tõestab Stackelbergi Peterburi-visiidile järgnenud kirjavahetus Kurakiniga, kus esimene järjepanu siseministrile prantsuse keeles kirjutab, ent samas keeles vastust ei saa.¹⁴⁰ Peamees saatis Kurakinile paarinädalaste vahedega kolm teadet – esimeses teatab maapäeva kokkukutsumisest küsimuste arutamiseks, teises, et maapäev saab talupojaseadusi kohe arutama hakata, kui tõlge valmib, ning kolmandas, et otsustas maapäeva mõne kuu pärast uuesti kokku kutsuda, sest tegemist on olulise küsimusega, mis vajab tõsist kaalutlemist.¹⁴¹ Ka siis, kui Kurakin tema esimesele kirjale prantsuse keeles ei vasta, jätkab Stackelberg järgmises kahes kirjas täie kindlusega endist liini.

Samamoodi kirjutas Stackelberg rüütelkonna nimel prantsuse keeles salanõunik Mihhail Speranskile, kellel palus keisri poole pöörduda palvega säilitada 1804. aasta talurahvaseadusega sätestatud kord, sest aadelkond tunneb, et vastasel juhul nõutaks neilt võimatuid ohverdusi. Tõenäoliselt pidas ta silmas arutelusid uue talurahvaregulatiivi koostamise üle, sest kirjutab veel, et kuigi keiser tahab iga oma alama õnnelikuks teha ning et teoorias võivad ettepanekud õiged näida, teeks uus seadus Eestimaa maaomanikud äärmiselt rahuolematuks.¹⁴² Sarnase sisuga kiri pandi samal päeval teele ka salanõunik Kotšubeile, kus väljenduti juba meeleheitlikumalt – nimelt viivat 1804. aastaga seatud korra kaotamine maaomanike laostumiseni ning ei teeks talupoegi põrmugi õnnelikumaks. Nii Speranskilt kui Kotšubeilt palutakse nende poolehoidu.¹⁴³ Asjaolu, et Kotšubeile kirjutasid prantsuse keeles nii Stackelberg kui Rosenthal, ent arvestades, et Kotšubei enamasti rüütelkonna peameestele vene keeles kirjutas, lubab eeldada, et prantsuse keelt kasutati, jällegi, vene keele vältimise eesmärgil.

Seitse eelpool kirjeldatud teksti olid mõeldud vene emakeelega inimestele lugemiseks ning lubavad arvata, et prantsuse keele kasutamine oli tingitud püüust vene keele kasutamist igati vältida. Eestimaa rüütelkonnal ei pruukinud pealinnaga niivõrd tihedat sidet olla kui

¹⁴⁰ RA, EAA.854.2.890 (Eestimaa rüütelkonna sissetulnud kirjad). Lk 49. Kurakin Stackelbergile, 15.02.1810.

¹⁴¹ RA, EAA.854.2.689 (Eestimaa rüütelkonna maapäeva protokoll). Lk 213. Stackelberg Kurakinile, 21.01.1810. Samas, lk 221, 21.02.1810. Samas, lk 226, 12.03.1810.

¹⁴² RA, EAA.854.2.689 (Eestimaa rüütelkonna maapäeva protokoll). Lk 242–244. Stackelberg Speranskile, 4.05.1810.

¹⁴³ RA, EAA.854.2.689 (Eestimaa rüütelkonna maapäeva protokoll). Lk 244–245. Stackelberg Kotšubeile, 4.05.1810.

kindralkuberneril ning teadaolevalt hoidsid nad kõigist endile annetatud privileegidest, sh saksakeelsusest vägagi kinni. Huvitav on asjaolu, et kuigi võisid rüütelkonna peamehed prantsuse keeles kirju saata, ei vastatud neile samas keeles sugugi alati (nagu tõestab Stackelbergi suhtlus Kurakiniga), ehkki võidi seda näiteks lähtuvalt parajasti eelistatust teha (nagu Spiridovi ja Kotsubei kirjad).

Sellegipoolest ei ole arvestades kirjade hulka võimalik väita, nagu oleks prantsuse keel uurimuse tarbeks läbivaadatud rüütelkonna kirjavahetuses olnud pidevalt esilekerkiv nähtus, vaid harv juhus. Seda võib, nagu ülalgi mainitud, seostada saksa keele domineerimisega rüütelkonna asjaajamises. Neil ei olnud kindralkuberneriga võrreldaval tasemel vaja Peterburiga pidevat suhtlust pidada, pigem jäi suhtlus rüütelkonna või rüütelkondade tasandile. Ka venestamise ajal 19. sajandi teises pooles ei olnud rüütelkondadel tingimata kohustuslik vene keelt selgeks saada – vaatamata kindralleitnant Šahhovskoi püüdlustele säilis maapäevadel saksakeelsus.¹⁴⁴ Neil juhtudel, kui saksa keelest tõesti ei piisanud, võis, nagu näha, prantsuse keelest vene keele vältimisel abi olla.

3.2 Liivimaa rüütelkonna esindajate prantsuskeelsed kirjutised

Riiginõukogu seaduste koostamise komisjoni arhiivis on säilinud kolm prantsuskeelset Liivimaad puudutavat allikat, milles käsitletakse selle kubermangu talupoegade õiguslikku olukorda.¹⁴⁵ Allikakirjes ei ole aga mainitud ühtki autorit, samuti on problemaatiline säilikute dateering – kõik neli pärinevat aastast 1810. Järgnevast analüüsist selgub aga muuhulgas, et see on üsna umbkaudne pakkumine.

Ühes tekstidest, pealkirjaga *Ülevaade Liivimaa kubermangu, välja arvatud Saaremaa piirkonna, konstitutsioonist ja haldusest* peatutakse esmalt kohaliku elanikkonna kujunemisloo juures – tõdetakse, et Läänemere-äärsete rahvaste ajaloost on enne sakslaste saabumist üsna vähe teada, ning et praegune halduslik ülesehitus ja aadlike privileegid põhinevad 12. sajandi vallutusel. Edasi tutvustab autor põgusalt Liivimaa poliitilist ajalugu – Poola, Rootsi ja Venemaa ülemvõimu, samuti nimetab ta õiguslikke dokumente nagu *privilegium Sigismundi Augusti*, 1710. aasta kapitulatsioonitingimused jne.¹⁴⁶ Ta kirjeldab põhjalikult piirkonna

¹⁴⁴ Eesti Ajalugu, V. Tiit Rosenberg, Toomas Karjahärm (tegevtoim). Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 268–280, siin lk 272–273.

¹⁴⁵ RGIA,1260.1.446 (Tundmatu autori kirjad Liivimaa talupoegade seadusandluse kohta. Liivimaa kubermangu konstitutsioonist ja selle valitsemisest. Prantsuse keeles. 1810).

¹⁴⁶ RGIA,1260.1.446.4 *Exposé de la Constitution et l'administration du Duché de Livonie, non compris la province Oesel*.

administratiivset ülesehitust ja jätab sealjuures suurema osa mõisteid ja ametinimetusi prantsuse keelde tõlkimata – *Hofgericht, Landraths* jne. Tekst on jagatud neljaks peatükiks – esimeses käsitletakse kooli- ja kirikusüsteemi, teises aadelkonda kui elanikke esindavat institutsiooni, kolmandas kohalikke seadusi ja kohtuinstantsse ning neljandas matrikuleeritud aadli isiklikke eesõigusi.

Nii teksti pealkiri kui ülesehitus on sarnased Gustav Johann von Buddenbrocki¹⁴⁷ tekstiga *Beitrag zur Kenntniss der Provinzialverfassung und Verwaltung des Herzogthums Livland, ohne die Provinz Oesel*.¹⁴⁸ Mainitud tekst avaldati 1804. aastal, ent Buddenbrock teatab sissejuhatuses, et mitte käesolev, vaid hoopis teksti 1796./1797. aastal kirjutatud ja Liivimaalgi avaldatud lühem versioon oli see, mis ka keiser Paul I-le ja keskvõimule lugemiseks mõeldud oli ja mis Liivimaa rüütelkonna esindaja poolt kohale toimetati.

Buddenbrocki sõnul oli keskvõimule saadetu eesmärk koondada senised õigused ja privileegid ühte *magna chartasse* ning tuvastada, millised peaksid kaasajal jätkuvalt pädema. 1804. aasta tekst olevat üldjoontes sisult sarnane, aga tunduvalt üksikasjalikum.¹⁴⁹ Autor ei maini, mis keeles mõne aasta tagune *exposé* keskvõimule saadeti, ent arvestades ülalmainitud nii pealkirjalist kui sisulist kattuvust 1804. aasta tekstiga, võib eeldada, et Peterburi jõudnud säilinud prantsuskeelne tekst ongi see, mida Buddenbrock sissejuhatuses mainis. Lisaks sellele märgitakse Venemaale jõudnud *exposé* pealkirja all, et teksti on saksa keelest tõlkinud ja korrigeerinud autor *G. J. de B* – need on ka Buddenbrocki initsiaalid.¹⁵⁰

Buddenbrock pidas vajalikuks saksakeelne tekst keskvõimule saatmiseks tõlkida ja tegi seda ise. Milleks aga sellega vaeva näha, kui nii prantsuse kui saksa keel olid Vene keisririigi kontekstis võõrkeeled? Näib, et (vähemalt Buddenbrock) vältis valikul vene keelt. Samuti on tema kirjutis säilinud just seaduste koostamise komisjoni (Liivimaa *ekspeditsiooni*¹⁵¹) materjalide seas ning ka teksti sisu on selle tegevustega seotud. Arvestatav osa teistestki

¹⁴⁷ Gustav Johann Buddenbrock (1758–1821) aitas välja töötada Aleksander I aegseid talurahvaseadusi. Ta oli ka Liivimaa maamarssal ja maanõunik ning andis välja Liivimaa maaseaduste kogu *Sammlung der Gesetze welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet*: Eesti ajalugu, IV, lk 53; (s.n.). Buddenbrock, Gustav Johann v. (1758–1821). – Baltisches Biografisches Lexikon digital. (s.a.), <https://bbld.de/0000000417139826> (15.04.2024).

¹⁴⁸ Gustav Johann Buddenbrock. *Beitrag zur Kenntniss der Provinzialverfassung und Verwaltung des Herzogthums Livland, ohne die Provinz Oesel*. Peterburi: (s.n.), 1804, lk 3–59, siin lk 7–59.

¹⁴⁹ Samas, lk 3–5.

¹⁵⁰ RGIA,1260.1.446.4 *Exposé de la Constitution et l'administration du Duché de Livonie, non compris la province Oesel*.

¹⁵¹ A. Must. Eesti ja eestlaste ajaloo allikad, lk 158.

komisjoni materjalidest on prantsuskeelne, andes tunnistust liikmete keelekompetentsist ja teatavast eelistusest.¹⁵² Tõenäoliselt on siingi rolli mänginud kaasaja *lingua franca* – komisjonis, kuhu kuulusid nii saksa kui vene emakeelega inimesed, võis kõigile arusaadav prantsuse keel mõistlikem valik olla.

Eelmise dokumendiga ühte säilikusse paigutatud *Aruanne Liivimaa talupoegade asjade komitee tehtud töödest* kujutab endast raportit talupoegade õigusliku olukorra muutmise ja maamõõtmistulemuste kohta.¹⁵³ Alustatakse väitega, et riikide hea käekäik sõltub otseselt põllumajandusest, see omakorda aga ...*õitseb vaid seal, kus talupoeg on vaba, ning on jõuetu kõikjal, kus ta on pärisori*.¹⁵⁴ Samuti ei kahelda valitsuse eesmärgis Liivimaa talupoegadele ühel päeval vabadus ja seaduskaitse kinkida. Põllumajanduse ja isikliku vabaduse tähtsustamine-rõhutamine ja tugeva seadusaparaadi taotlemine viitavad tollases majandusõpetuses levinuima väitega.¹⁵⁵ Sama tõestab asjaolu, et kirjutise rõhuasetus ei ole niivõrd taotleda talupoegade õnne iseenesest, vaid väljendada tõdemust, et õnnelik (vaba) talupoeg teeb rohkem ja tõhusamalt tööd.¹⁵⁶

Raportis käsitletakse ka aastail 1809–1811 teostatud maamõõtmise tulemusi, mille tagajärjel jaotati Liivimaa talumaad mullaviljakuse alusel nelja astmesse, kusjuures 1 märkis eriti viljakat ja 4 iseäranis väheviljakat põllumaad. Selle alusel tehti kindlaks maa-ala potentsiaalne tootlikkus ja see, kui palju toodangust talupojale lõpuks kätte jäi. Arvestades maamõõtmise daatumeid (1809–1811) ja asjaolu, et mainiti veel teostamata pärisorjusest vabastamist (Liivimaal aastal 1819), võib eeldada, et aruanne on koostatud nende kahe sündmuse vahel. Arvatavasti valmis raport osana Aleksander I aegsest seaduste koostamise komiteest, mille üldiseks juhiks kujunes Gustav Adolf von Rosenkamppff. Komisjoni tööd käsitles oma viimases monograafias Aadu Must, kes omistas siin peatükis käsitletud allikad selle komisjoni Liivimaa asjadega tegelevale osakonnale. Must kommenteerib ka sama komisjoni materjalide hulgas leiduvat *Balti vabariikide tsiviilseadustiku kavandit*¹⁵⁷, leides, et teksti prantsuskeelsus ei ole iseenesest iseäralik ning, nagu ülalgi mainitud, on komitee tööst säilinud hulganisti

¹⁵² A. Must. Eesti ja eestlaste ajaloo allikad, lk 158.

¹⁵³ RGIA,1260.1.446.1 *Compte rendu des travaux du Comité établi pour les affaires des paysans de la Livonie*.

¹⁵⁴ Originaalis: *Un autre fait non moins constaté c'est que l'agriculture ne fleurit que là où le paysan est libre, & en langueur partout où il est serf*. Samas.

¹⁵⁵ Heinz Kurz. *Economic Thought: A Brief History*. New York: Columbia University Press, 2017, lk 17–41.

¹⁵⁶ RGIA,1260.1.446.1 *Compte rendu des travaux du Comité établi pour les affaires des paysans de la Livonie*.

¹⁵⁷ A. Must. Eesti ja eestlaste ajaloo allikad, lk 158.

prantsuskeelset materjali. Must pidas, muide, sõna *vabariik* kasutust pealkirjas lausa jakobiinluseks.¹⁵⁸

Kolmanda Peterburis säilinud allika olemust on keerulisem välja selgitada, ehkki kuulub see samuti ülalmainitud komisjoni materjalide hulka, sest tekst – *Liivimaa uue talurahvaseaduse kavand* on iseäranis konspektiivne, sellele viitab teksti pealkirgi.¹⁵⁹ Loetletud on kavandatava seaduse kuue peatüki ja paragrahvide pealkirjad, palju teksti on maha kriipsutatud ja kõrvale mõni märkus kirjutatud, tekst ei ole vormistatud ning autorit ei ole märgitud. Ilmselt ei ole see seega mõeldud kellelegi esitamiseks näiteks seaduse väljatöötajate senitehtud töö kohta, vaid pelgalt visandlikud märkused. Teksti järgi peaks esimene peatükk puudutama talupoegade isiklikke õigusi, teine varaga seotud õigusi, kolmas mõisavalitsejate kohustusi.¹⁶⁰

Struktuur ja pealkiri viitavad 1804. aasta Liivimaa talurahvaseadusele, mille esimeses raamatus käsitletakse talupoegade isiklikke õigusi, teises nende omandit, kolmandas talupoegade kohustusi.¹⁶¹ See kattub üsna üheselt prantsuskeelse *Liivimaa uue talurahvaseaduse kavandiga*, mis lubab arvata, et tegemist ongi selle seaduse väljaandmisele eelnenud arutelu konspekti-ülesthendustega.¹⁶² See omakorda viitab sellele, et vähemalt osa selle seaduse väljatöötamise aruteludest võis toimuda prantsuse keeles ning kõneldu pandi sel kujul ka kirja. Tekst on küll lakooniline ja visandlik, autoritki ei ole täpsustatud, kuid arvatavasti on prantsuse keele kasutamise põhjus sarnane ülalmainitud *lingua franca* kaalutlustega.

1807. aastast on säilinud ka Liivimaa kubermangus kirjutatud reaktsioon 1804. aasta talurahvaseadusele. Sellega seotud probleemide sõnastamisel on püütud võimalikult objektiivseks jääda, ent provintsis valitsevat olukorda kirjeldatakse üsna süngetes toonides. Tekst on kirjutatud paralleelselt nii saksa kui prantsuse keeles, mis lubab arvata, et see oli mõeldud ka Peterburile lugemiseks – kui väljendatud mõtted oluaksid vaid provintsisiseseks kasutuseks, poleks vaja olnud tõlkimisega vaeva näha.¹⁶³ Kõnealust teksti ja maaomanike rahulolematust on maininud ka agraarajaloolane Alexander Tobien. Tema kirjelduse kohaselt

¹⁵⁸ Samas, lk 157–160.

¹⁵⁹ RGIA,1260.1.446.2 *Plan d'un nouveau code rural pour la Livonie.*

¹⁶⁰ RGIA,1260.1.446.2 *Plan d'un nouveau code rural pour la Livonie.*

¹⁶¹ Verordnungen, die livländischen Bauern betreffend. Riia: J. C. D. Müller, 1804, lk 3–12.

¹⁶² RGIA,1260.1.446.2 *Plan d'un nouveau code rural pour la Livonie.*

¹⁶³ LVVA.214.6.10a (Ansichten zur Geschichte der Verbesserung des livländischen Bauerzustandes, seit Eröffnung der Kommissionen zur Ausführung der am 20ten Februar 1804 ergangenen Bauer-Verordnungen./ Analyse raisonnée de cette question. Comment les Règlements du 20 Février 1804 exécutés par les Commissions établies pour ce sujet, influent ils sur l'amélioration du sort des paysans de la Livonie, [1807]).

oli üks seaduse negatiivseid tahke asjaolu, et selle tagajärjel kadus *maaomaniku ja talupoja patriarhaalne suhe*, mistõttu seisis kumbki pool edaspidi vaid enese eest.¹⁶⁴

Teistest siin peatükis käsitletud allikatest kolm on, nagu eelmistestki peatükkidest lähtub, keeleveliku poolest Eesti- ja Liivimaa kontekstis erandlikud, seaduste koostamise komisjoni töös aga, nagu Mustki leidis, mitte. Teadaolevalt ei olnud ka, näiteks, komitee baltisakslasest juhi Rosenkampffi jaoks siseasjade (sh Balti kubermangude pärisorjuse teemal) prantsuse keeles ajamises midagi imelikku.¹⁶⁵ Komisjoni tööst säilinud materjalide põhjal võib nende kolme allika prantsuskeelsuse panna liikmete poliüetnilisuse ja prantsuse keele *lingua franca* staatuse arvele. Viimasena käsitletud allikas on üks näide tõestamaks, et ka Liivimaa kubermangu ametlikus asjaajamises võis prantsuse keele kasutamist esineda, ehkki selle üksikasjalikumale uurimisele ei ole selle töö raames keskendutud.

¹⁶⁴ A. von Tobien. Die Agrargesetzgebung, lk 207–209.

¹⁶⁵ A. Must. Eesti ja eestlaste ajaloo allikad, lk 156–160.

Kokkuvõte

18. ja 19. sajandi Venemaal ja ülejäänud Euroopaski oli prantsuse keel tähtsaim võõrkeel – see oli *lingua franca* ning oluline kultuuri ja diplomaatia keel. Vene õukonna prantsuskeelsust tuuakse aga sageli teiste seas esile, ehkki kasutati seda (mõningase ajalise nihkega) teisteski Euroopa õukondades suurel määral. Venemaal jäi prantsuse keel sageli õukonnasisese, isikliku suhtluse (sh suhtluse naistega) ning diplomaatia teostamise pärusmaaks, mis ei tähenda aga, nagu oleks aadli ladvik vene keelt vähem osanud või selle sootuks unustanud. Eesti- ja Liivimaal, mis olid üsna veendunult saksakeelsed, ei ole niivõrd tugevat prantsuse keele kasutamise traditsiooni olnud. Eesti varasemast historiograafiast on välja jäänud küsimus, kas ja kuivõrd kajastus pealinna Peterburi prantsuskeelsus mainitud provintside institutsioonide keelevelikutes. Sellele vastuse leidmiseks on valitud Aleksander I valitsusaeg (1801–1825), mille frankofoonsust on hiljem (mh *Sõja ja rahu* mõjutustel) eriti rõhutatud.

Määratlemaks, kas ja mil määral prantsuskeelsust Eesti- ja Liivimaa ametlikku kirjavahetusse jõudis ning millist rolli prantsuse keel seal mängis, keskendutakse peamiselt kahe institutsiooni – Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerid ning Eestimaa rüütelkonna – väljaläinud kirjade vaatlemisele. Kindralkuberner pidi ametiülesannetest tulenevalt nii Peterburi kui välisesindajatega suhtlema tunduvalt sagedamini kui mõni muu institutsioon. See kajastub ka läbivaadatud missiivides esinevate prantsuskeelsete kirjade arvus, neid on võrreldes Eestimaa rüütelkonna saadetud prantsuskeelsete kirjadega tunduvalt rohkem.

Kindralkubernerid väljaläinud kirjade prantsuskeelsus on seletatav peamiselt kas *lingua franca* või diplomaatiliste kaalutlustega – sageli on vaadeldava perioodi kindralkubernerid prantsuse keeles just välismaalastele kirjutanud. Samuti joonistub missiividest tendents kirjutada naistelegi prantsuse keeles – seda tajuti kaasajal mh selle ühiskonnagrupi pärusmaana. Lisaks sellele võib prantsuskeelsete kirjade juures oletada isiklike keele-eelistuste mõju – enim kirjutasid prantsuse keeles kindralkubernerid Aleksander Tormassov ja Dmitri Lobanov-Rostovski, kes arvatavasti end selles saksa keelega võrreldes mugavamalt tundsid.

Eestimaa rüütelkonnaski on tajutav prantsuse keele kasutamine isiklike eelistustest tingitult, ehkki siinkohal võib seda põhjendada peameeste püüd vältida vene keele kasutamist ning kasutada ei kummagi emakeelt. Vaadeldud prantsuskeelsed kirjad on saadetud just venelastele – välismaalastega rüütelkond eriti ei suhelnudki. Ei ole tõenäoline, et institutsiooni esindajad eriti meelsasti vene keelt kasutanud oleksid, eriti arvestades asjaolu, et suures osas toimus

nende suhtlus provintsi tasandil. Sarnaselt võib põhjendada ka Eesti- ja Liivimaa rüütelkondade esindajate prantsuskeelseid kirjutisi seoses seaduste koostamise komitee tööga Peterburis. Samuti oli komitee liikmeskond paljuski poliüetniline ning teiste keelte seas võis *lingua franca* kasutamine olla viisakaim ja kõigile ühtselt arusaadav variant. Sellegipoolest ei ole inimeste keelevaliku tagamaa alati selgesti määratletav, seda ei pruugita tihti peale pikemalt vaagidagi. Kirjeldatud selgitused võivad otsusele prantsuse keelt kasutada konteksti ja võimaliku põhjenduse anda, ent need jäävad sellegipoolest tõenäoliste pakkumiste tasandile.

Käsitletaval perioodil esineb vaadeldud missiivides prantsuskeelseid kirju vähe. Kuigi joonistuvad nende võimalikust kasutus põhjustest teatud tendentsid nagu *lingua franca*, nvene keele vältimine või isiklik eelistus, ei ole kirju siiski piisavalt palju, et Eesti- ja Liivimaal institutsionaalses kontekstis tugevat trendi võiks märgata. See tähendab, et mh nii Orlando Figesi kui Derek Offordi, Vladislav Rjéoutski ja Gesine Argenti Venemaa frankofooniast käsitlevate uurimuste – millele siin töös läbivalt osutatud – tulemused võivad pädeda Aleksander I aegsele olukorrale *päris Venemaal*, küll aga mitte Vene keisririiki kuuluvatel Eesti- ja Liivimaal. Mainitud provintside esines prantsuse keel pigem erandi kui reeglina ning sellele ei jäänud saksa keele kõrvalt kuigi palju ruumi. Ennekõike siseasjadega tegelevates institutsioonides – nagu Eestimaa rüütelkond või Tartu magistraat – esines prantsuskeelseid kirju märgatavalt vähem, viimase puhul ei olnud neid üldse. Eesti- ja Liivimaal oli siseasjade ajamisel saksa keel püsivalt au sees ka siis, kui pealinnas ja õukonnas rohkem frankofooniast esines.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv, Tartu (RA)

Fond 291 Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner

Fond 854 Eestimaa rüütelkond

Fond 995 Tartu magistraat

Fond 1862 Stackelberg

Fond 1874 Berg

Fond 3249 Sutthoff

Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, Riia (LVVA)

Fond 214 Liivimaa maanõunike kolleegium

Российский государственный исторический архив, Peterburi (RGIA)

Fond 1260 Riiginõukogu seaduste koostamise komisjon

Publitseeritud allikad

Gustav Johan Buddenbrock. Beitrag zur Kenntniss der Provinzialverfassung und Verwaltung des Herzogthums Livland, ohne die Provinz Oesel. Peterburi: (*s.n.*), 1804, lk 3–59.

Jean Charles Thibault de Laveaux. Dictionnaire français-allemand et allemand-français, à l'usage des deux nations, rédigé originairement par une société de gens de lettres sur le catholicon de Mr. Schmidlin, et ensuite revu par Monsieur de Laveaux. Braunschweig: Frédéric Vieweg, 1807, 4. köide, lk 157–174.

Verordnungen, die livländischen Bauern betreffend. Riia: J. C. D. Müller, 1804, lk 3–12.

Kasutatud kirjandus

Argent, Gesine, Rjéoutski, Vladislav, Offord, Derek (toim). *European Francophonie: The Social, Political, and Cultural History of an International Prestige Language*. Bern: Peter Lang, 2014, lk 28–449.

Black, Jeremy. *A History of Diplomacy*. London: Reaktion Books, 2010, lk 74–111.

Böhm, Manuela. *The Domains of Francophonie and Language Ideology in Eighteenth- and Nineteenth-Century Prussia*. – *European Francophonie: The Social, Political, and Cultural History of an International Prestige Language*. Gesine Argent, Vladislav Rjéoutski, Derek Offord (toim). Bern: Peter Lang, 2014, lk 175–207.

Chaline, Olivier. *L'art de la fortification en Europe centrale et la francophonie (XVIIIe–XIXe siècle)*. – *La francophonie européenne aux XVIIIe–XIXe siècles: Perspectives littéraires, historiques et culturelles*. Catherine Viollet (koost). Brüssel: Peter Lang, 2012, lk 127–136.

Duluc, François. *Le marquis de Bonnay: Le père oublié des droits de l'homme*. Pariis: Passés Composés, 2022.

Eesti ajalugu, IV. Mati Laur (tegevtoim). Tartu: Ilmamaa, 2003, lk 52–122.

Eesti Ajalugu, V. Tiit Rosenberg, Toomas Karjahärm (tegevtoim). Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 268–280.

Eesti kooli ajalugu, I. Ferdinand Eisen (peatoim). Tallinn: Valgus, 1989, lk 197–342.

Figes, Orlando. *Nataša tants*. Tallinn: Varrak, 2021, lk 67–139.

Fumaroli, Marc. *When Europe Spoke French*. New York: New York Review Books, 2010, lk 16–19.

Garber, Klaus. *Schatzhäuser des Geistes: Alte Bibliotheken und Büchersammlungen im Baltikum*. Köln: Böhlau Verlag, 2007, lk 29–31.

Gornischeff, Feliks. *Venemaa suhted Preisimaaga Napoleoni sõdade ajal baltisaksa päritolu diplomaatide tegevuse näitel aastatel (1806–1812)*. Doktoritöö. Juhendaja Tõnu-Andrus Tannberg. Tartu, 2020, lk 70–71.

Helme, R. 1812. aasta Eestis ja Lätis. Tallinn: Olion, 1990, lk 16.

Jürjo, Indrek. Ludwig August krahv Mellin kui talurahva sõber ja estofiil. – Tuna 2003, nr 4, lk 50–66.

Kivimäe, Jüri. Keel ja ajalugu. Kirjutada Eesti minevikust eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2022, nr 8/9, lk 699–715.

Konks, Jaan. Eestimaa feodaal-pärisorjuslik põllumajandus ja talurahva olukord XVIII saj. lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel. Tartu: Hans Heidemanni nim. trükikoda, 1960, lk 288–291.

Kudu, Kalju (toim). G. F. Parroti 200-ndale sünni-aastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale (Tartu, 1.–2. juuli 1967). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1967.

Kurz, Heinz. Economic Thought: A Brief History. New York: Columbia University Press, 2017, lk 17–41.

Lotman, Juri. Kultuur ja plahvatus. Tallinn: Varrak, 2001, lk 81–83.

Lotman, Juri. Vestlusi vene kultuurist: Vene aadli argielu ja traditsioonid 18. sajandil ja 19. sajandi algul. 1. osa. Tallinn: Tänapäev, 2003, lk 114–117.

Lotman, Juri. Vestlusi vene kultuurist: Vene aadli argielu ja traditsioonid 18. sajandil ja 19. sajandi algul. 2. osa. Tallinn: Tänapäev, 2006.

Lukas, Liina (koost). Balti kirjakultuuri ajalugu I: Keskused ja kandjad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021, lk 16–251.

Meyer, William. Die Gründungsgeschichte der Academia Petrina in Mitau: Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärungszeit in Kurland. – Sitzungsberichte der Kurzemer (Kurländischen) Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresberichte des Kurzemer (Kurländischen) Provinzialmuseums in Jelgava (Mitau) aus den Jahren 1935/1936. Otto Wiese (koost). Riia: W. F. Häcker, 1937, lk 35–168.

Must, Aadu. Eesti ja eestlaste ajaloo allikad Vene arhiivis: Venemaa ajalooarhiiv (1801–1917). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus & Rahvusarhiiv, 2023, lk 156–160.

Offord, Derek, Rjéoutski, Vladislav, Argent, Gesine. The French Language in Russia: A Social, Political, Cultural, and Literary History. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018, lk 44–588.

O'Meara, Patrick. *The Russian Nobility in the Age of Alexander I*. London: Bloomsbury, 2019, lk 42–52.

Rauch, Georg von. *Boris von Uexküll und Hegels Rußlandbild. – Aus der baltischen Geschichte: Vorträge, Untersuchungen, Skizzen aus sechs Jahrzehnten*. Sama autor. Hannover-Döhren: Hirschheydt, 1980, lk 426–437.

Rjéoutski, Vladislav. *Le français et d'autres langues dans l'éducation en Russie au XVIIIe siècle. – E-Journal of Eighteenth-Century Russian Studies* 2013, nr 1, lk 20–47.

(*s.n.*). Korff, Heinrich Ulrich Casimir (Bar.) v. – *Baltisches Biografisches Lexikon digital*. (*s.a.*), <https://bbld.de/0000000042613957> (17.04.2024).

(*s.n.*). Languages. – Universal Postal Union. (*s.a.*), <https://www.upu.int/en/universal-postal-union/about-upu/history/languages> (18.05.2024).

(*s.n.*). Sénéchal, sénéchaux. – Larousse. (*s.a.*), <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/s%C3%A9n%C3%A9chal/72058> (2.04.2024).

(*s.n.*). Ungern-Sternberg, Otto Reinhold Ludwig Frh. v. (1744–1811). – *Baltisches Biografisches Lexikon digital*. (*s.a.*), <https://bbld.de/0000000097738351> (29.04.2024).

(*s.n.*). Wettel-Rosenthal, Gustav Heinrich v. (1753–1829). – *Baltisches Biografisches Lexikon digital*. (*s.a.*), <https://bbld.de/GND1180316509> (29.04.2024).

Strien-Chardonneau, Madeleine van. *The Use of French among the Dutch Elites in Eighteenth-Century Holland. – European Francophonie: The Social, Political, and Cultural History of an International Prestige Language*. G. Argent, V. Rjéoutski, D. Offord (toim). Bern: Peter Lang, 2014, lk 145–173.

Tamm, Jaan. *Uut Läti ja Eesti linnustest. – Eesti Arheoloogiaajakiri* 2009, nr 1, lk 53–56.

Tartu Ülikooli Ajalugu, II. Karl Siilivask (koost). Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk 42–70.

Terling, Arvo. *Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2008, lk 128–328.

Tobien, Alexander von. *Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert: Die Vollendung der Bauernbefreiung*. Riia: Löffler, 1911, lk 202–208.

Tohvri, Epi. Georges Frédéric Parrot' prantsuse nimest, päritolust ja retoorikast: rektori tervituskõne keisrile ja selle lausumiskontekstid. – Tuna 2015, nr 1, lk 36–50.

Tohvri, Epi. Georges Frédéric Parrot: Tartu Keiserliku Ülikooli esimene rektor. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2019.

Tohvri, Epi. Johann Simon Karl Morgenstern ja Georges Frédéric Parrot – tütarlaste hariduse edendajad 19. sajandi alguses Tartu õpperingkonnas. – Karl Morgenstern 250. Qui vult, potest. Jaanika Anderson, Janika Päll, Moonika Teemus, Ivo Volt (toim). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020, lk 205–223.

Tolstoi, Lev. Sõda ja rahu, III ja IV. Tallinn: Varrak, 2016, lk 86.

Traat, August. G. F. Parrot ja talurahvaküsimus Liivimaal. – G. F. Parroti 200-ndale sünniaastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale (Tartu, 1.–2. juuli 1967). Kalju Kudu (toim). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1967, lk 163–188.

Vaga, Voldemar. G. F. Parrot' rahvuslikust päritolust. – G. F. Parroti 200-ndale sünniaastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale (Tartu, 1.–2. juuli 1967). Kalju Kudu (toim). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1967, lk 199–211.

Võsa, Aira. Toomkool 1710–1819. – Kaheksanda sajandi lävepakul: Tallinna Toomkool 1319–2019. Rohtmets, P. (koost). Tallinn: Tallinna Toomkool, 2019, lk 71–107.

Östman, Margareta. French in Sweden in the Seventeenth, Eighteenth, and Nineteenth Centuries. – European Francophonie: The Social, Political, and Cultural History of an International Prestige Language. Gesine Argent, Vladislav Rjéoutski, Derek Offord (toim). Bern: Peter Lang, 2014, lk 273–306.

Čerpinskas, Anitas. Rīgas nozīme Krievijas impērijas aizsardzības sistēmā 1812. gada karā. Doktoritöö. Juhendaja Gvido Straube. Rīa 2010, lk 14–119.

Résumé

Le français dans la correspondance officielle de l'Estonie et de la Livonie à l'époque d'Alexandre 1er / French in the Official Correspondence of Estonia and Livonia during the Reign of Alexander I

Pendant les XVIIIe et XIXe siècles, français était la langue étrangère la plus importante dans la Russie et le reste de l'Europe. C'était la *lingua franca*, la langue de culture et de diplomatie. Cependant, l'usage de la langue française de la cour russe est souvent cité parmi d'autres, même si elle fut largement utilisée dans d'autres cours européennes aussi. En Russie, le français restait souvent le domaine de la cour, de la communication personnelle (y compris avec les femmes) et de la diplomatie, ce qui ne veut pas dire que le sommet de la noblesse connaissait moins bien le russe ou l'avait oublié complètement. En Estonie et en Livonie, qui étaient assez fortement germanophones, il n'y eut pas une tradition aussi forte d'utilisation de la langue française. La question de savoir si et dans quelle mesure la francophonie de la capitale Saint-Pétersbourg se reflétait dans les choix linguistiques des institutions des provinces mentionnées fut laissée de côté dans l'historiographie de l'Estonie. Pour y répondre, on choisit le règne d'Alexandre 1er (1801–1825), dont la francophonie fut surtout soulignée plus tard (y compris sous l'influence de *La Guerre et la Paix*).

Afin de déterminer si et dans quelle mesure la francophonie entra dans la correspondance officielle de l'Estonie et de Livonie et quel rôle le français y joua, l'accent est principalement mis sur l'observation des lettres émises par deux institutions – le gouverneur-général de l'Estonie, de la Livonie et de la Courlande, et la Confrérie de la Chevalerie estonienne. En raison de ses fonctions, le gouverneur-général devait communiquer beaucoup plus souvent avec les représentants de Saint-Pétersbourg et de l'étranger que les autres institutions. Cela se reflète également dans le nombre de lettres en français apparaissant dans les missives révisées, elles sont considérablement plus nombreuses que les lettres en français provenant de la Confrérie de la Chevalerie estonienne.

Le fait que les lettres sortantes du gouverneur-général soient en français peut s'expliquer principalement par la *lingua franca* ou par des considérations diplomatiques – souvent, les gouverneurs-généraux de la période sous revue écrivaient aux étrangers en français. Les missives montrent également une tendance à écrire aux femmes en français, c'était perçu à cette époque comme le domaine de ce groupe social. En outre, l'influence des préférences

linguistiques personnelles peut être supposée dans le cas des lettres en français – les gouverneurs généraux Alexandre Tormassov et Dmitri Lobanov-Rostovski écrivirent en français le plus, ils s’y sentaient probablement plus à l’aise qu’en allemand.

Dans la Confrérie de la Chevalerie estonienne, l’usage du français est également perçu en raison de préférences personnelles, bien qu’ici puisse être justifié par la tentative des Chefs de la Confrérie d’éviter l’usage du russe et de n’utiliser ni l’une ni l’autre de leurs langues maternelles en écrivant aux gens russes. Les lettres françaises observées étaient envoyées spécifiquement aux russes – les représentants de la Confrérie ne communiquaient pas beaucoup avec les étrangers. Il est peu probable que les représentants aient utilisé particulièrement volontiers la langue russe, d’autant plus que leur communication se déroulait dans une large mesure au niveau provincial. De la même manière, les écrits français des représentants des Confréries des Chevaleries estonienne et livonienne en relation avec les travaux du comité législatif de Saint-Pétersbourg peuvent être justifiés. En outre, la composition du comité était à bien des égards polyethniques et, entre autres langues, l’utilisation de la *lingua franca* pourrait être l’option la plus polie et universellement compréhensible. Néanmoins, la raison qui motive le choix de la langue par les gens n’est pas toujours clairement définie, voire même n’est pas prise en compte du tout. Les explications décrites peuvent fournir un contexte et une justification possible de la décision d’utiliser le français, mais elles restent néanmoins au niveau de propositions plausibles.

Dans la période considérée, il y a peu de lettres en français dans les missives observées. Bien que certaines tendances telles que la *lingua franca*, l’évitement de la langue russe ou les préférences personnelles puissent être déduites des raisons possibles de son utilisation, il n’y a pas toujours assez de lettres pour remarquer une tendance forte dans le contexte institutionnel de l’Estonie et de la Livonie. Cela signifie que les résultats des recherches d’Orlando Figes et de Derek Offord, Vladislav Rjéoutski et Gesine Argent sur la francophonie en Russie – qui eurent soulignées tout au long de cet ouvrage – peuvent correspondre à la situation de la Russie à l’époque d’Alexandre 1er, mais pas aux provinces de l’Empire russe évoquées dans cette thèse. La langue française apparaît ainsi plus comme une exception, et il ne lui reste plus beaucoup de place à côté de la langue allemande. Dans les institutions qui s’occupaient principalement des affaires intérieures de la province – comme la Confrérie de la Chevalerie estonienne ou la municipalité de Tartu – il y avait visiblement peu de lettres en français, et dans le cas de la dernière, il n’y en avait pas du tout. En Estonie et en Livonie, la langue allemande

fut toujours honorée dans la conduite des affaires intérieures, même lorsqu'il y avait plus de francophonie dans la capitale et la cour.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Carmen Helene Raudmets,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose *Prantsuse keel Aleksander I aegse Eesti- ja Liivimaa ametlikus kirjavahetuses*, mille juhendaja on Marten Seppel, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Carmen Helene Raudmets
22.05.2024